

Українське релігієзнавство № 88

Бюлетень «Українське релігієзнавство» є періодичним науковим виданням, що рецензується. Видається з 1996 року.

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23648-13488 ПР від 21.11.2018 року.

З 2017 року бюлетень включено та проіндексовано в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus.

*Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4, оф.324.

Тел. . (+38067) 466-97-03 – головний редактор,

Тел./факс (+38044) 279-04-18 – редакція бюлетеня.

E-mail: info@uars.info , redactor@uars.info

Веб-сторінка наукового видання: <https://uars.info/uars>

*Редакція бюлетеня може публікувати статті й матеріали, не поділяючи позиції їх авторів.

*Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та назв несуть автори.

*Редакція залишає за собою право виправляти мову, стилістику, редагувати матеріал відповідно до стандарту видруку статей.

*При передруку посилання на «Українське релігієзнавство» обов'язкове.

*Усі права застережені ©

ISSN 2306-3548
EISSN 2617-9792

The Bulletin of NGO "Ukrainian Association of Researchers of Religion"

Ukrainian

Religious Studies № 88

The Bulletin "Ukrainian Religious Studies" is a periodical publication that is reviewed. Issued since 1996.

*Certificate of state registration KB No. 23648-13488 ПП of November 21, 2018.

Since 2017, the journal has been included and indexed in the international science-based database Index Copernicus

*Address of the editorial office: 01001 Kyiv-1, str. Triokhsviatytska, 4, of. 324.
Mob. (+38067) 466-97-03 - Editor-in-Chief
Tel./fax (+38044) 279-04-18 - editorial board
E-mail: info@uars.info , redactor@uars.info
<https://uars.info/index.php/uars>

*The editorial board may publish articles and materials, not sharing the positions of their authors.

*The authors are responsible for the authenticity of the facts, quotes, their own names and titles.

*The editorial board reserves the right to correct the language, stylistics, editing material in accordance with the publication standard of articles.

*Reprinting reference to "Ukrainian Religious Studies" is mandatory.

*All rights reserved©

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Колодній Анатолій – головний редактор, доктор філософських наук, професор, президент ГО "Українська асоціація релігієзнавців" (УАР), заступник директора-керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (Київ, Україна)

Павленко Павло – заступник гол.редактора, доктор філософських наук, член Правління УАР, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Базик Дмитро – вчений секретар бюлетеня, кандидат філософських наук, науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Головащенко Сергій – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету "Кієво-Могилянська Академія" (Київ, Україна)

Елбакян Катерина – доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник-експерт Центру релігієзнавчих та етнокультурних досліджень та експертизи при кафедрі державно-конфесійних відносин Інституту держслужби та управління Російської академії народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації (Москва, Росія)

Казанова Хосе – доктор соціології релігії, професор соціології і теології, старший науковий співробітник Берклі Центру з релігії, миру і світових справ Джорджтаунського університету (Вашингтоні (ДС), США)

Саган Олександр – доктор філософських наук, професор, віцепрезидент УАР, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Санніков Сергій – доктор філософії з теології, професор кафедри богослов'я і релігієзнавства Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова (Київ, Україна)

Старчук Роман – доктор історичних наук, професор, віцепрезидент УАР, проректор Полтавського національного педагогічного університету (Полтава, Україна)

Стаховська Єва – доктор філософії із соціології, заступник директора Інституту соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету (Варшава, Польща)

Филипович Людмила – доктор філософських наук, професор, віце-президент УАР, зав. відділом філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства ІФ НАН України (Київ, Україна)

Харьковщенко Євген Анатолійович – доктор філософських наук, професор, член Правління УАР, зав.кафедрою Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка (Київ, Україна)

Шепетяк Олег Михайлович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського національного університету ім.Б.Грінченка (Київ, Україна)

Рекомендовано до друку Правлінням
ГО «Українська Асоціація релігієзнавців»
Протокол № 9 від 24.09.2019.

© ГО «Українська Асоціація релігієзнавців», 2019
© Автори статей, 2019

EDITORIAL BOARD

Kolodnyi Anatolii – Editor-in-Chief, PhD in Religious Studies, Professor, President of *Ukrainian Association of Researchers of Religion (UARR)*, Deputy Director-Head of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy named after H.S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Pavlenko Pavlo – Deputy Chief Editor, PhD in Religious Studies, Member of Management Board of UARR, Leading scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Bazyk Dmytro – Scientific Secretary of the Bulletin, Ph.D. in Religious Studies, Scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Golovashchenko Sergiy - PhD in Religious Studies, Professor of Philosophy and Religious Studies Department of National University "Kyiv-Mohyla Academy" (Kyiv, Ukraine)

Elbakyan Ekaterina – PhD in Religious Studies, Professor, Senior Scholar-expert at the Center for Religious Studies and Ethnocultural Studies and Expertise at the Department of State-Confessional Relations of the Institute of Public Administration and Management of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration (Moscow, Russia)

Casanova Jose – PhD in Sociology of Religion, Professor of Sociology, Theology and Senior Fellow at the Berkley Center for Religion, Heace, and World Affairs of George-town University in Washington (DC, USA)

Sagan Oleksandr – PhD in Religious Studies, professor, Vice-President of UARR, Leading scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergei Sannikov - Doctor of Philosophy in Theology, Professor of Theology and Religious Studies Department of the National Pedagogical University by M.Drahomanov (Kyiv, Ukraine)

Sitarchuk Roman – PhD in History, professor, Vice-President of UARR, Vice-Rector of the Poltava National Pedagogical University (Poltava, Ukraine)

Stachowska Ewa – PhD in Sociology, senior lector, Vice-Director of the Institute of Social Prevention and Resocialisation at the University of Warsaw (Poland)

Fylypovych Liudmyla – PhD in Religious Studies, Professor, Vice-President of UARR, Head of the Philosophy and History of Religion Department of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Kharkovchshenko Yevgeny – PhD in Religious Studies, Professor, Member of Management Board of UARR, Head of the Religious Studies Department of the Kyiv National University by Tarasa Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

Shepetiak Oleg – PhD in Religious Studies, Professor of the Department of Philosophy of the Kyiv National University by Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine)

*Recommended for printing
by the Management Board of "UARR"
Protocol No. 9 dated 24.09. 2019*

© NGO "Ukrainian Association of Researchers of Religion", 2019
©Authors of articles, 2019

ЗМІСТ

Слово редактора	9
ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ	14
Тетяна Гаврилюк. Теологія втілення – новітнє слово про свободу грецької православної думки	14
Tetyana Havryliuk. Theology of incarnation - the latest word about freedom of Greek orthodox thought	14
ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ	23
Олександр Саган. Конституювання Православної Церкви України як чинник зміни культурно-цивілізаційної парадигми незалежної України	23
Oleksandr Sagan. Constituting of the Ukrainian Orthodox Church as a factor in changing the cultural-civilizational paradigm of independent Ukraine	23
НАУКОВА ДИСКУСІЯ	40
Оксана Горкуша. Громадська діяльність українських академічних релігієзнавців в останнє п'ятиріччя	40
Oksana Horkusha. Public activity of Ukrainian academic religious scholars in the last five years	40
АРХІВИ, ДЖЕРЕЛА, СПОМИНИ	60
Історія Української Асоціації релігієзнавців. До 25-ліття заснування	60
The history of Ukrainian Association of Researchers of Religion. To the 25th anniversary of establishing	60
ЗНАЙОМСТВО З НОВОЮ РЕЛІГІЙНОЮ ТРАДИЦІЄЮ	74
Спадщина Саїда Нурсі: основи віровчення та інтерв'ю з Хулією Сахін	74

Said Nursi's legacy: the basics of faith and interview with Hulya Sahin	74
РЕЦЕНЗІЇ	91
Рецензія на книгу "Церкви в українській кризі"	91
Review of the book "Churches in the Ukrainian crisis"	91
АВТОРИ	106
Оголошення	110

Слово редактора

Це число «Українського релігієзнавства» є другим у 2019 році. Воно продовжує започатковану в цьогорічному першому числі вміщення статей за новими вимогами до їх змісту й технічного оформлення. Журнал-бюлетень виконаний у новій платформі OpenJournalSystem, включено до тих наукометричних баз, що відповідають глобальній індексації наукових публікацій (Google Scholar, Copernicus). Редакційній колегії, як і авторам, не вдалося поставити процес, як то кажуть, на потік, хоча все автоматизовано, і кожна подана стаття дається із великими труднощами. Автори при поданні своїх матеріалів не завжди враховують ці вимоги, чим уповільнюють процедуру прийняття статті до друку, а часто і відхиляються на початкових етапах. Тому настійно радимо кожному, хто бажає бути надрукованим у нашому часописі, ще раз ознайомитися з тими вимогами до оформлення статей і подання матеріалів на сайт журналу, які знаходяться за адресою:

<https://uars.info/index.php/uars/about/submissions>.

Виконуючи ці вимоги, ми долучимося до включення часопису у світовий науковий простір.

Тематично і персонально ми хочемо здолати наявну тенденцію вдатися до друку статей в УР лиш тих, хто прагне ним скористатися при захисті своїх дисертацій. Насамперед має йти мова про розвиток і збагачення релігієзнавчої науки у всіх її дисциплінарних виявах. Нині ми маємо повноту вияву лише статей з історії релігії, її політології, правології, етнології. Деяко менше – з антропології, культурології і психології релігії. Практично відсутні статті з філософії релігії, її соціології і географії. Часопис має засвідчити вихід україн-

ського релігієзнавства у світовий науковий простір з нашого фаху. Тому всяк вітаються зарубіжні автори, яких ми плануємо залучити до наукових дискусій.

Варто ширше рекламувати через рецензії та анотації праці з фаху як індивідуальні, так і колективні. То ж редакція зацікавлена одержувати їх примірники з наступним коментарем. Цим певною мірою буде здолана не лише непоінформованість про наукові здобутки, а й та насиченість релігієзнавчими знаннями, яка вже наступила. Варто більше писати з проблем практичного релігієзнавства, залучати до автури й богословських релігієзнавців.

Редакція вдячна тим науковцям, яким прийшлося рецензувати статті першого і вже цього, другого числа часопису, завдяки яким ми в рубриці **"Філософія релігії"** маємо статтю Тетяни Вікторівни Гаврилюк **"Теологія втілення – новітнє слово про свободу грецької православної думки"**, в якій авторка аналізує ключові питання теології сучасного грецького богослова Хрисостомоса Стамуліса, зокрема співвідношення любові Еросу та любові Агапе. Знання грецької мови, а відтак і власний переклад праць теолога надає авторці можливість найповніше розкрити його погляди на взаємозв'язок ключових антропологічних категорій християнства – віри, любові та свободи, що є для сучасного православ'я надзвичайно актуальним, але й складним викликом.

Розділ "Історія релігії" представлений статтею Олександра Сагана **"Конституювання Православної Церкви України як чинник зміни культурно-цивілізаційної парадигми незалежної України"**. Запропонована відомим дослідником православ'я тема сьогодні у всіх на слуху, але фахова точка зору на внутріправославні процеси в Україні є не тільки експертною, а й інформативною, оскільки автор не тільки досліджує православ'я, але й тісно включений в події навколо ПЦУ. Важко не погодитися з автором в тому, що отримання православними віруючими України Томосу про визнання автокефалії і конституювання Православної Церкви України

Слово редактора

(ПЦУ) позитивно впливає не лише на розвиток самого Православ'я, але й сприятиме українському поступу від азійської до європейської культурно-цивілізаційної моделі.

На розгляд читачів подана дискусійна стаття **Оксани Горкуши "Громадська діяльність українських академічних релігієзнавців в останнє п'ятиріччя"**. В науко-вому середовищі фігурують дві точки зору щодо науковості в науці. Одна з них виступає за чисту науковість/об'єктивність у дослідженнях релігієзнавців, які не мають маніфестувати свої конфесійні, громадянські чи партійні симпатії, ба більше - належності, а друга наполягає на неможливості наукового пошуку, його обмеженості поза чіткою суспільною орієнтацією, тим більше в часи політичних і гуманітарних криз чи катастроф. Запропонований матеріал демонструє, яким чином академічні релігієзнавці поєднують свою фахову компетенцію та громадську діяльність, як науково-пізнавальна активність доповнюється або проявляється в просвітницько-громадській. Авторка пропонує класифікувати громадську діяльність академічних релігієзнавців за певними критеріями, що допоможе кращій самоідентифікації науковців.

Постійною плануємо зробити рубрику **"Архіви. Джерела. Спогади"**. І не тому що назбиралося багато цікавого матеріалу про історію релігієзнавства в Україні, і не тому що старіють і йдуть з життя засновники новітнього українського релігієзнавства, а тому що приходить молоде покоління, яке мало що знає (а хто їм про це розкаже) про перші кроки вітчизняної науки про релігію доби Незалежності. Саме тому до 25-літнього ювілею УАР вирішено було зібрати спогади засновників та активних членів асоціації, для чого активісти розробили Опитальник, розіславши всім, хто так чи інакше був причетний до створення цієї професійної спільноти. Отримано декілька матеріалів від провідних релігієзнавців-ветеранів України, публікацію яких ми розпочинаємо цим номером. На питання відповідаю і я, президент УАР, доктор філософських наук, професор Анатолій Миколайович Колодний. Всі опитані отримали

однакові питання, подаючи свої власні спогади. Врахуймо, що від часу створення УАР пройшло понад чверть століття, щось могло забутися, щось викривитися в рідках, але ці матеріали мають непересічне значення, оскільки оповідають про історію постання першого професійного об'єднання релігієзнавців в Україні, які сьогодні добре знані не тільки в Україні, але й за кордоном. Якщо в ваших пер-сональних архівах чи в пам'яті збереглися якісь документи, матеріали, фото, сторінки нашого журналу відкриті для вас.

Комусь може здатися, що ми вже все знаємо про релігію, про ті чи інші релігійні течії. Але життя щодня приносить якісь відкриття. Ось і вирішено відкрити нову рубрику **"Знайомство з новою релігійною традицією"**.

Цього разу мова піде про діяльність і вчення послідовників мало відомого в Україні видатного турецького мислителя Саїда Нурсі. Після активізації у 2018-2019 рр. турецько-українських наукових зв'язків інтерес українських вчених до життя і творчості Саїда Нурсі значно зріс. Цим матеріалом - короткою біографією, яку написав кандидат історичних наук, ст. наук. співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ І.А.Козловський, та інтерв'ю з дослідницею вчення мислителя, яке провела кандидат соціологічних наук доцент НаУКМА О.Богдан, ми хочемо повернути увагу до духовної спадщини турецького богослова і філософа не тільки вузьких спеціалістів, дослідників релігії, але й широкого кола читачів.

Традиційний розділ журналу "Рецензії" представлений матеріалом, який підготувала Л.Филипович про англomовну книгу **"Церкви в українській кризі"** ("*Churches in the Ukrainian Crisis*" edited by Andrii Krawchuk and Thomas Bremer. London: Palgrave Macmillan, 2016. 225 p. Незважаючи на те, що дослідження датується 2016 роком, воно не втратило своєї актуальності й досі, оскільки демонструє високий фаховий рівень розуміння релігійних процесів, які відбуваються в Україні. Нам важливо знати, що про це пишуть за-

Слово редактора

кордонні науковці, щоб зрозуміти те, як сприймається релігійна Україна за її межами, які там існують основні тренди, які ми можемо не тільки знати, але й корегувати.

Остання інформація, яка подана в цьому номері журналу, стосується наукової конференції, яку проводить європейська наукова спільнота дослідників релігії в Чехії навесні 2020 р. Включайтеся в європейський науковий простір, беріть участь в таких заходах, представляйте релігієзнавчу Україну за кордоном. Переконаний, що ми маємо цікаві результати досліджень релігії, які можемо показати своїм колегам з Європи.

Бажаю корисного і приємного читання, яке має надихнути всіх вас на співпрацю із виданням нових чисел нашого журналу.

Головний редактор Анатолій Колодний

Філософія релігії

УДК 2,2-1,2-475

Тетяна Гаврилюк
ТЕОЛОГІЯ ВТІЛЕННЯ – НОВІТНЄ СЛОВО
ПРО СВОБОДУ ГРЕЦЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ДУМКИ

Tetyana Havryliuk

THEOLOGY OF INCARNATION - THE LATEST WORD
ABOUT FREEDOM OF GREEK ORTHODOX THOUGHT

***Анотація.** В статті аналізуються ключові питання теології сучасного грецького богослова Хрисостомоса Стамуліса. Акцентуючи увагу на необхідності розвитку православної думки та чіткого визначення її місця та ролі в сучасному світі, богослов порушує проблеми, які є певним табу не лише для православ'я, але і для християнства в цілому. Проблема співвідношення любові Еросу та любові Агапі набуває у теолога нового тлумачення, яке розкриває і нові горизонти для створення новітньої християнської антропології. В цьому контексті розкривається погляд теолога на взаємозв'язок ключових антропологічних категорій християнства – віри, любові та свободи. Порушення їхньої взаємодії породжує викривлене втілення означених якостей, що з необхідністю призводить до деградації як суспільства, так і людини. Богослов наголошує на тому, що нездатність Церкви протягом тисячоліть сміливо порушувати питання про природу Еросу та відвести йому гідне місце у природі втілення обмежує Церкву і розуміння Ісуса Христа. Сучасна теологічна думка повинна реагувати на проблеми, які постають надто гостро в суспільстві, незважаючи на те, що для православ'я вони можуть бути складним викликом. Здатність теології реагувати на них породжує теологію «високого ризику», яка має рішучість говорити та показувати хвороб-*

лівість ідеалізованого минулого, наслідком є вказати на те, що деякі аспекти загальноприйнятих істин застаріли. Формування культури втілення постає базисом, на якому теолог розробляє теологію Слова Плоти. Духовність, яка заперечує втілення, на думку Стамуліса, постає пастирським ідолопоклонством і призводить до дегуманізації суспільства. Розуміння теології культури як вияву культури плоті, як вияву усіх аспектів людського життя в перспективі їх трансформацій через Особу Втіленого постає продовженням та розширенням творіння. Любов потребує прийняття матерії та людського тіла. Лише в такому розумінні можливе розкриття людини як Особистості, в повному обсязі її творчого духу. Цілісне розуміння та справедлива оцінка любові Еросу характеризує її як можливість для одкровення та знання як людської особистості, так і божественної. Порушуючи питання любові, сексуальності, бажання і задоволення, теолог вказує на те, що вони мають не лише антропологічну природу, а є цілісним виявом сутності церковного тіла. Відтак, інкримінування Еросу православними богословами вказує на нелюдське суспільство, повне заперечень і звинувачень в людській екзистенційній самосвідомості. Богослов звертає увагу на необхідність богословського дискурсу в XXI столітті в контексті формування новітньої антропології, в аспекті розкриття її повноти, що було втрачене при абсолютизації теології.

Ключові слова: *Хрисостомос Стамуліс; любов; ерос; свобода; культура втілення; теологія ризику; теологія Слова Плоти.*

Abstract: *The article analyzes the key issues of the theology of the modern Greek theologian Chrysostomos Stumulis. Emphasizing the need for the development of Orthodox thought and a clear definition of its place and role in the modern world, the theologian raises issues that are a definite taboo not only for Orthodoxy, but for Christianity as a whole. The problem of the correlation of Eros love and Agape love acquires a new interpretation from theologian, which reveals new horizons for the creation of the latest Christian anthropology. In this context, the view of the theologian is revealed on the relationship between the key anthropological categories of Christianity - faith, love and freedom. Violation of their interaction generates a distorted*

embodiment of these qualities, which necessitates degradation both of society and of man. The theologian emphasizes that the inability of the Church for millennia to boldly raise the question of the nature of Eros and give him a worthy place in the nature of incarnation limits both the Church and the understanding of Christ. Modern theological thought must respond to problems that are too acute in society, despite the fact that they can be a challenging task for Orthodoxy. The ability of theology to respond to them, generates a "high risk" theology, which has the determination to speak and show the morbidity of an idealized past, dare to point out that some aspects of universally accepted truths are obsolete. The formation of a culture of embodiment is the basis upon which the theologian develops the Theology of the Word of the Flesh. Spirituality, which denies incarnation, in the opinion of the author, appears as pastoral idolatry and leads to dehumanization of society. Understanding the culture of theology as a manifestation of the culture of the flesh, as an expression of all aspects of human life in the perspective of their transformations through the Person of the Incarnate, appears as a continuation and expansion of creation. Love requires the adoption of matter and the human body. Only in this sense disclosure of a human as a Person, in the full extent of his creative spirit. Holistic understanding and a fair assessment of love - eros describes it as an opportunity for revelation and knowledge of both human personality and divine. Violating questions of love, sexuality, desire and satisfaction, the theologian indicates that they have not only anthropological nature, but are a holistic manifestation of the essence of the church body. Consequently, the accusation of Eros by Orthodox theologians points to an inhuman society, full of objections and accusations in human existential self-consciousness. The theologian draws attention to the need for theological discourse in the 21st century in the context of the formation of modern anthropology, in the aspect of disclosure of its completeness, which was lost in the abolition of theology.

Key words: *Chrysostomos Stamulis; love; eros; freedom; culture of incarnation; theology of risk; theology of the Word of the Flesh.*

Новизна: Вперше в українській релігієзнавчій думці представлено ключові питання сучасної православної антропології грецького богослова Хрисостома Стамуліса. Розкриті основні положення та напрям розвитку теології втілення та обґрунтовано актуальність порушених питань для сучасного українського богослів'я.

Ім'я Хрисостомоса Стамуліса, сучасного грецького богослова, професора теологічного факультету університету Салонік, доволі знане нині в світі, але мало відоме в Україні через відсутність перекладу його робіт. Водночас тематика, яку він порушує, є прикладом розвитку православної грецької думки та розумінням тієї ролі, яку вона покликана виконувати в сучасному світі. Безумовно, порушені питання є актуальними і для України, особливо в умовах становлення Православної Церкви України, яка потребує водночас становлення власної теологічної думки.

В одній із відомих його робіт «ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ, Докція για έναν πολιτισμό της σάρκωσης» (ЛЮБОВ ТА СМЕРТЬ, Випробування для культури втілення) порушується проблема свободи у незвичному для православ'я контексті – патології системи та необхідності втечі від неї. Для Стамуліса, як і загалом для богослів'я [Αμπατζίδη 2010: 101-103], ключовим постає проблема глибшого розуміння та тлумачення феномену свободи. Майстерно обігруючи відомий твір Ф. Донесмарка «Життя інших», богослов показує, як будь-яке суспільство, більшою чи меншою мірою, перетворює динамічний стрижень життя, яким для Стамуліса постає віра та любов, в систему, яка, потребуючи підкорених, одночасно творить харизматичних та сміливих громадян, які прагнуть позбутись залежності від неї. Актуальною для сьогодення, а, можливо, для усіх часів і народів, є твердження богослова про те, що віра та любов, які відірвані від *свободи людини* породжують «монстра асимільованого ідолопоклонства та лицемірства» [Σταμούλης 2009: 72], що призводить з необхідністю до деградації як безпосередньо

людини, так і народу. Означене є надто важливим аргументом у розумінні природи релігійного фундаменталізму. Прикладом тому є сучасна ситуація у світовому та українському православ'ї, коли вільне волевиявлення народу чи окремої особи не може бути прийнятим з любов'ю, а породжує новітні форми протистояння в межах однієї релігії, яка претендує на істинну віру, основою якої є любов, але, як бачимо, відмовляє у свободі.

Сучасність, в якій означені проблеми постають надто гостро, для православ'я постає викликом, в результаті якого народжується теологія «високого ризику» [Σταμούλης 2009: 80], оскільки вона має говорити та показувати хворобливість ідеалізованого минулого, насмілитись вказати на те, що деякі аспекти святоотецької думки застаріли [Σταμούλης 2009: 80].

Єдність богослів'я Стамуліс вбачає в культурі втілення, на якій, власне, богослов і розробляє теологію Слова Плоті. Духовність, яка заперечує втілення, на думку автора, постає пастирським ідолопоклонством і призводить до дегуманізації суспільства. Розуміння теології культури, як вияву культури плоті, як вияву усіх аспектів людського життя в перспективі їх трансформацій через Особу Втіленого для теолога є актом беззаперечно сміливим та творчим, а, відтак, і продовженням та розширенням творіння.

Любов з необхідністю потребує прийняття матерії та людського тіла. Означене можливо вказує на радикальність теології, але для Стамуліса означене вказує на розуміння людини як Особистості, в повному обсязі її творчого духу. Автор, між тим, акцентує увагу на тому, що і сьогодні означена тема постає фундаментальним табу та, на його думку, призводить до обкрадання Христа.

Всупереч усталеному розумінню богослов чітко проводить думку про те, що не існує різниці між любов'ю Ерос та любов'ю Агапі [Σταμούλης 2009: 148 - 149]. Напруга, що притаманна люблячому, не може бути негативним актом, який з необхідністю повинен зникнути. Цілісне розуміння та

справедлива оцінка любові Еросу характеризує її як «можливість для одкровення та знання як людської особистості, так і божественної» [Σταμούλης 2009: 149].

Хрисостомос Стамуліс зосереджується на питаннях: невже любов Ерос є результатом падіння та гріха? Являє собою тимчасовий завіт Бога чи належить до вічної обітниці та вибору Його а, відтак, до створення різних статей людських, а також і тварин? Чи можемо ми визнати еротичну силу в творінні до гріхопадіння? Відповіді на ці питання різняться навіть у Святих Отців. Водночас, жоден із Отців Церкви не вчить онтологізації зла, його локалізації в тілі. Хрисостомос Стамуліс наголошує на тому, що Святі Отці не визначають чітко чи є Ерос продуктом падіння, чи самоочевидним гріхом. Питання автора як для богослів'я, так і для ортодоксальної традиції залишається відкритим. Сміливі відповіді на порушені питання можуть призвести до переосмислення ролі чернецтва та безшлюбності, а також до переосмислення акту творіння, падіння та гріха. Визнання матерії, тіла та любові може бути постанням новітньої антропології.

Хрисостомос Стамуліс наголошує на тому, що питання любові безпосередньо пов'язане з питанням смерті. Саме тому вони виносяться у назву книги. Матерія незримої смерті. Її бояться, її гонять, її бажають позбутися. Тому що, до її есхатологічного скасування, вона залишається школою та дорогою для вивчення життя, як до, так і після її присутності.

Вказуючи на існуючу глибинну проблему любові, сексуальності, бажання і задоволення, богослов використовує фрагмент із «Нарциса і Златоуста» Германа Гессе: «Але він був тут, чекаючи свою іншу жінку, і він відчув, що його серце ясне, спокійне в його розумі. Вірніше, можливо, не безтурботно; хоча це не було похитттю, яка іноді змушувала його відчувати себе ніяково і втомлено: це було щось інше, що він не міг назвати [...] почуття провини, хоча він нічого не зробив, щоб викликати його, деякі жалкують про те, що люди приносять світу. Можливо, саме те, що богослови називають пер-

вородним гріхом: гріх бути живим! Так, саме життя несе в собі якийсь гріх» [Stamoulis 2018]. Несподіваним є те, що для Стамуліса питання любові, сексуальності, бажання і задоволення не є питаннями виключно антропологічними, а пов'язані з суттю самої Церкви як Тіла Христового. На його думку, інкримінування Ероса православними богословами вказує на нелюдське суспільство, повне заперечень і звинувачень в людській екзистенційній самосвідомості. Інкримінування, яке змушує молодих людей задатися питанням: «чи є життя до смерті». тому що якість способу життя, а, відтак, і якість культури, може бути виміряна тільки ставленням до любові і смерті. Це межі реальності, порушення яких смертельно ранивть все існування і веде до відходу від реального життя.

На думку богослова, сьогодення – це саме той час, коли, «позбувшись ідеологічних ідентичностей та інституційних угруповань, ми можемо перейти від апологетичного обґрунтування будь-яких невдач минулого (і сьогодення) до пошуку тих маргінальних елементів величезної християнської традиції, яка утворює «дім Божий», в якому людина зрештою знаходить дім, який здійснює своє існування» [Stamoulis 2018]. Богослов звертає увагу на необхідність богословського дискурсу в XXI столітті в контексті воскресіння антропології. В аспекті її повного існування, який був втрачений при абсолютизації теології. Він зауважує на тому, що диво – це не воскресіння Бога, Бог може воскреснути, а воскресіння людини – ось таємниця і реальність, яка слідує і виконує вчення про втілення.

Класичним прикладом богословської патології є, на думку богослова, діахронічна інтерпретація в християнстві «Пісні Пісень». Тлумачення обмежується виключно богословською алегорією: наречений – це Христос або Яхве, а наречена – Церква або Ізраїль – і заперечується можливість пояснення цього красивого тексту в контексті людських відносин. Це пояснюється тим, що така інтерпретація, антропологічний підхід до тексту, на думку сучасних православних біблійних

вчених, несумісна з обґрунтуванням прийняття книги в біблійному Каноні. Що ж, в кінцевому рахунку, є несумісним? Це людські відносини, еротика, секс і любов. Збентеження православного богослів'я щодо «Пісні Пісень» також проявляється в її відсутності у літургійному житті Церкви. Практика виключення, яка зазвичай пояснюється (не обов'язково переконуючи) тим, що: «зміст тексту не підходить для літургійного використання, як у випадку з іншими старозавітними книгами». Богослов підкреслює, що християнство, православне і неправославне проявляє свою «страшну» протидію людському еротизму, даючи таке тлумачення книзі і маючи таке життєве ставлення. Еротофобія, яка була набута (не без внутрішньої боротьби) єврейською релігійною традицією, увійшла, свідомо чи несвідомо, чи навмисно в християнське онтологічне вчення і пастирську практику.

На думку Стамуліса, глибокий гріх нашого часу, велика травма, яка пронизує все соціальне життя, а не лише християнина, - це відсутність Ероса. Нездатність бути в спілкуванні, заперечувати відносини. Богослов наголошує, що функція еротичної перспективи - єдина сила, яка дає можливість втіленню стати «хлібом і вином», запропонованим в життя заплутаного світу. Єдина можливість, яка дозволяє екстатичний відхід людини від егоїзму і призводить до зіткнення з «універсальною людиною» світової історії і культури.

Відтак, здійснення культури втілення може починатись лише з відкритості та готовності діалогу про все, що збуджує хвилювання сучасної людини з усвідомленням того, що воно призначене для сенсу, мети та істини.

Порушені Хрисостомосом Стамулісом питання є актуальними і сміливими не лише для сучасної української богословської думки, яка наразі шукає власні вектори та напрями розвитку, але і для українського суспільства, яке сьогодні стоїть на роздоріжжі між усталеними традиційними цінностями та новітніми, які потужно входять в український соціум

разом з інформаційним суспільством, народжуючи суспільство нового типу, нових ритмів та новітніх цінностей, що, з необхідністю, породжує і новітню людину.

Список літератури

Αμπατζίδη Θεόφιλου (2010) Χρυσσοστομος Σταμούλης ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ, Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης. <https://antidosis.wordpress.com/2013/03/19/%CE%B8%CE%B5%CF%8C%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%B1%CF%84%CE%B6%CE%AF%CE%B4%CE%B7-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%BF%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CF%83-%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BC/>

Σταμούλης Χρυσσοστομος Α. (2009) ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ, Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης. Εκδόσεις ΑΚΡΙΤΑΣ, Σελ. 434.

Stamoulis Chrysostomos A. (2018) EROS AS TRAUMA or THE COMMUNION OF BODIES AND THE EROTIC NATURE OF LIFE. <https://antidosis.wordpress.com/2018/07/30/chrysostomos-a-stamoulis-eros-as-trauma-or-the-communion-of-bodies-and-the-erotic-nature-of-life/>

Історія релігії

УДК 2,27,271

Олександр Саган

КОНСТИТУЮВАННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЗМІНИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Oleksandr Sagan

CONSTITUTING OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH
AS A FACTOR IN CHANGING THE CULTURAL-CIVILIZATIONAL
PARADIGM OF INDEPENDENT UKRAINE.

***Анотація.** У статті розглянуто тісний зв'язок між зменшенням впливу Московського патріархату на суспільно-політичні процеси в Україні та відновленням українського культурно-цивілізаційного простору. А саме – поступове позбавлення православних віруючих проявів постімперського синдрому, зокрема установок, уявлень, поведінкових моделей тощо, пов'язаних із перебуванням українців у складі іномовної та чужої (азійської) за ментальністю й культурою імперії. Зазначено, що отримання православними віруючими України Томосу про визнання автокефалії і конституювання Православної Церкви України (ПЦУ) позитивно впливає не лише на розвиток самої ПЦУ (ріст рівня богослів'я, міжцерковних комунікацій, онаціональнення як культу, так і обрядових форм тощо), але й рівня патріотизму, відновлення і розвитку україномовного середовища, архетипних традицій, обрядів, пове-*

дінкових моделей тощо. Все це, у підсумку, сприяє українському поступу від азійської до європейської культурно-цивілізаційної моделі.

Ключові слова: культурно-цивілізаційний простір, Православна Церква України, конституювання, УПЦ Московського патріархату, постімперський синдром.

Abstract: *The article deals with the close link between the diminishing influence of the Moscow Patriarchate on social and political processes in Ukraine and the restoration of the Ukrainian cultural and civilizational space. Namely, the gradual deprivation of Orthodox believers of the post-imperial syndrome, including attitudes, perceptions, behavioral models, etc., associated with the stay of Ukrainians in the foreign-language and other people's (Asian) mentality and culture of the empire. It is noted that the receipt of the Tomos on recognition of autocephaly and the constitution of the Orthodox Church of Ukraine (OCU) by Orthodox believers of Ukraine has a positive impact not only on the development of the OCU itself (increase in the level of theology, international and intra-Ukrainian inter-church communications, nationalization of both the cult and some Orthodox ceremonial forms, etc.), but also the level of patriotism, restoration and development of the Ukrainian-speaking environment, archetypal traditions, rituals, behavior models, etc. The conclusion is about the religious aspect of promoting Ukrainian development from the Asian to the European cultural and civilizational model.*

Keywords. *Cultural and civilizational space, Orthodox Church of Ukraine, constituting, UOC of Moscow Patriarchate, post-imperial syndrome.*

Актуальність. Процеси, пов'язані з отриманням православними віруючими України Томосу і конституювання Православної Церкви України (ПЦУ), ще не отримали достатнього аналітичного осмислення в науковій (передусім у богословській, філософській, релігієзнавчій, історичній, історіософській тощо) літературі. Відтак залишається певний простір для маніпуляцій та відвертих спекуляцій з боку противників визнання автокефального статусу православ'я в Україні, які відстоюють ідею подальшого домінування тут Мо-

сковського патріархату, а, відтак – російську культурно-цивілізаційну парадигму.

Ми повинні бути свідомими того, що проблема конституювання ПЦ України має кілька аспектів розгляду. Передусім йдеться про питання необхідності (об'єктивного характеру) зміни внутрішньоцерковного життя ПЦ України (обрядово-культува сфера, богослів'я, освітній процес тощо), а також перетворення ПЦУ в суб'єкта міжправославних відносин (вплив на еклезіологічний, організаційний, інституційний та інші рівні). Ці питання потребують окремого теоретичного осмислення, передусім кліриками ПЦУ, оскільки саме від останніх залежатиме практичне втілення напрацьованих ідей та методик. Іншим, не менш важливим блоком, є характеристика об'єктивно-суб'єктивного характеру змін у суспільно-політичному житті України під впливом його нової складової – визнаної ПЦ України. А саме – поступова відмова від домінування тут установок, уявлень, поведінкових моделей тощо, пов'язаних із перебуванням українців у складі іншомовної та чужої за ментальністю й культурою імперії. Фактично йдеться не лише про позбавлення постімперського синдрому (який значною мірою властивий жителям деяких регіонів нинішньої України), але й про повернення чи відновлення українського культурно-цивілізаційного простору.

Метою статті є аналіз змін (що відбуваються і очікуваних) сучасних тенденцій розвитку суспільно-політичного життя України в умовах нових державно-церковних реалій, сформованих отриманням українськими православними віруючими Томосу про автокефалію і зміни статусу УПЦ МП в умовах, коли 43% громадян країни підтримують конституювання ПЦУ (і ця тенденція має позитивну динаміку) і лише 22% – виступають проти помісності [Динаміка]. Такий аналіз можливий через осмислення появи Помісної Православної Церкви в Україні як процесу її конституювання, а також означення наявних в Україні проблем, які може виріши-

ти, вже вирішує чи, принаймні, актуалізує процес становлення визнаної автокефалії.

Постановка проблеми. Необхідність зміни культурно-цивілізаційної парадигми в умовах постколоніальної України (часи незалежності) потребує не лише теоретичного усвідомлення проблеми, але й реальних кроків, спрямованих на її вирішення. Відтак українська історіографія потребує подальшого усвідомлення того факту, що УПЦ Московського патріархату є одним із головних «якорів» збереження колоніальної/постколоніальної свідомості жителів України. Йдеться не лише про пряму пропаганду цінностей «русского міра» чи ностальгії за «триединою Руссю», але й закріплення у свідомості української нації ідей неповноцінності, меншовартості чи штучності існування. На фоні означеного потребує подальшого аналізу вплив процесів, пов'язаних із конституюванням ПЦУ, на культурно-цивілізаційний простір незалежної України.

Наукова новизна. Доведено, що в Україні відбувається процес не створення, а саме конституювання ПЦУ (актуалізація потенційних можливостей православ'я в Україні, вихід його на якісно новий рівень розвитку тощо). Цей процес є важливим і донедавна лише частково задіяним (у діяльності проукраїнських православних церков) чинником відродження української (у етнічному та політичному її значеннях) нації. Відтак у статті доведено, що реалізований крок до усамостворення ПЦУ та її всеправославного визнання є важливим кроком і до зміни цивілізаційної парадигми в Україні, а саме повернення її до європейського вектору розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій з тематики. Питаннями особливостей розвитку автокефальних процесів в Україні, що вплинули на становлення ПЦУ, займалися достатньо багато релігієзнавців та богословів. Серед них відзначимо праці Антуана Аржаковського [Аржаковський 2017], архимандрита Кирила Говоруна [Говорун 2018], диякона Миколи Денисенка [Денисенко 2017], митрополита Олександра Дра-

бинко [Драбинко 2018], С.Здіорука [Здіорук 2008; Здіорук, Саган 2008], А.Колодного [Колодний 2013; Колодний 1995], О.Сагана [Саган 2017; Саган 2019], Ю.Чорноморця [Чорноморець 2015] та багатьох інших дослідників, які відзначали необхідність як становлення української православної автокефалії, так і важливість її визнання для подальшого становлення української державності й формування відповідного культурно-цивілізаційного простору. Цим авторам опонують низка кліриків та публіцистів промосковської орієнтації. Йдеться переважно про публіцистичні статті о.Миколая Данилевича [Данилевич 2015], доробок журналістів сайтів УПЦ МП [Українська Православна Церква] та сайтів біляцерковних організацій на кшталт «Союзу православних журналістів» [Союз православних журналістів]. Всі вони намагаються довести єдність церковної історії в Україні та Московії/Росії, історичну та церковну закономірність домінування Московського патріархату в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нинішній процес становлення ПЦУ доцільніше означувати терміном «конституювання», а не «створення», оскільки наразі не йдеться про організацію чи появу того, що раніше не існувало. До 15.12.2018 в Україні існувало декілька православних Церков (УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ), які мали достатньо розгалужену структуру, ієрархію та багато вірних. Проте жодна із них не була визнана іншими помісними церквами, а, відтак, вони знаходилися поза розвитком міжправославних процесів Вселенського православ'я (зазначимо, що існує хибна думка про те, що УЦП МП ніби «визнана» іншими православними церквами – жодного документу про це не існує, а згадане «визнання», яке активно пропагується самими ж представниками УПЦ МП, стосується лише того факту, що інші помісні православні церкви визнають їх структурним підрозділом Московського патріархату, як це й є відповідно до розділу X Статуту Руської/Російської православної церкви). У такому разі, вважаємо, логічнішим було б означувати

становлення ПЦУ саме як «конституювання». Цей термін використовується багатьма галузями наук у таких базових значеннях: «установлювати», «визначати склад, зміст чогонебудь» [Словник 1973: 266]. У юриспруденції цей термін вживається для характеристики процесу надання законної сили тому чи іншому явищу (новоствореній організації, акту тощо). У філософському розумінні «конституювання» означає «розгортання нових горизонтів» чи «актуалізацію потенційних можливостей» [Конституювання].

У такому разі ПЦУ «утверджується», тобто «конститується» («отримує законну силу») у Вселенському православ'ї, а, відтак, актуалізує потенційні можливості православ'я в Україні, виводять його на нові рівні розвитку. Окрім того, конституювання дозволяє уникнути сприйняття подальшого розвитку ПЦУ як механічного об'єднання УАПЦ, УПЦ КП із частиною УПЦ МП. Адже йдеться не лише про злиття структур, але й про нові сенси, які досягаються таким об'єднанням.

В чому ці сенси? Передусім у наповненні православ'я в Україні новими формами роботи із вірянами, осмисленні помісності як важливої складової державотворення і націєтворення, адже розгортаються нові горизонти у етнозберігаючому, ментально формуючому аспектах тощо. Маркерами цих сенсів могли б бути такі складові: підвищення рівня богословських напрацювань та їх відхід від московських матриць; входження українських православних інституцій у систему міжправославних органів Вселенського православ'я; зняття протистояння одновірців та призупинення процесу втрачання вірних; покращення місіонерської та просвітницької роботи; застосування нових форм оцерковлення та виховання молоді; участь у міжправославному (між християнському) пошуку нових еклезіологічних підходів до вирішення нагальних церковних і суспільних проблем сучасності; «онаціональнення» як культу, так і деяких обрядових форм (передусім відмова від нав'язаних із Московії і не властивих

українській ментальності обрядів, архітектурних форм, музичних чи образотворчих привнесень тощо); зростання рівня національної свідомості у кліриків та вірян тощо.

Який механізм впливу ПЦУ на розвиток суспільно-політичного життя України? Виділимо кілька найсуттєвіших, на наш погляд, аспектів такого впливу. *По-перше*, конституювання ПЦУ є важливим і лише частковим задіяним (у діяльності УПЦ КП та УАПЦ) чинником відродження української нації. Адже політичний, економічний й соціальний розвиток України тісно пов'язаний із ментальними особливостями нації, які можуть бути відновлені значною мірою й завдяки релігійному фактору. Передусім йдеться про суттєве зменшення ідеологічного й політичного впливу Російської Федерації, яка активно використовує «церковний канал» (церковні ЗМІ, проповіді, виховання дітей та молоді, економічна діяльність релігійних організацій тощо) для просування своїх ідей та інтересів. У цьому контексті дуже слушною є думка французького академіка Алена Безансона, який вважає, що «міжнародний комуністичний рух, у даний час ліквідований, якоюсь мірою замінила духовна сила, що, однак, здатна діяти в набагато більш обмеженій сфері, – це державна Російська ПЦ. Вона зберегла могутній засіб тиску на те, що в Росії називають близьким зарубіжжям, тобто на Україну, Білорусь і деяку частину прибалтійських країн. Вона дає змогу впливати на православну дугу Європи, тобто Грецію, Румунію, Болгарію та Сербію» [Безансон 1997]. Церковний дисидент, клірик Московської патріархії (згодом – секретар Синоду створеної з його ініціативи Апостольської ПЦ) о.Гліб Якунін ще у далеких 90-х роках минулого століття зазначав, що «допоки збережеться духовна імперія Алексія II, політична імперія Михайла Горбачова (СРСР – С.О.) може відродитися» [Якунін 1996].

Підтвердженням цих тез є позиція Московського патріарха Кіріла, який, зустрівшись 31.08.2018 у Стамбулі із Константинопольським патріархом, вимагав від Вселен-

ського патріарха відмовитися від ідеї надання Томосу українцям. Підставами такої вимоги була «канонічна» теза, яка повторювалася кілька разів, про те, що «українці не є окремим народом» (в контексті того, що вони є частиною великого «російського» народу, а одному народові два томоси не даються) [Диалог]. Відтак стає зрозумілим, які установки мають клірики УПЦ МП щодо виховання у своїх вірян поваги до своєї культури, мови, традицій, державності.

По-друге, ПЦУ як єдина помісна православна церква на теренах України є важливим чинником протидії русифікації її жителів й нав'язуванню їм російського способу мислення, агресивного ставлення до своєї державності та української культури. Московська патріархія, як складова імперського структури, і в царські, і в радянські часи брутално використовувалася владою саме для омосковлення місцевого населення. Ця традиція і донині жива практично в усіх регіонах України. Окрім прямої пропаганди у проповідях і діяльності, видруковується багато українофобських церковних та біляцерковних ЗМІ («Триединая Русь», «Новоросийский вестник», «Почаевский листок», «Спасите наши души» та ін.), які просто пронизані ненавистю до всього українського. Наразі немає можливості друкувати цитати із цих видань, проте достатньо взяти будь-який примірник і стане зрозумілим їхня загальна спрямованість. Чим це загрожує? Українцям і надалі комплексно нав'язуються не притаманні їм моделі поведінки, світосприйняття тощо. І ця політика вже дала свій результат – все частішим стають прояви сепаратистських налаштувань, вандалізм, в т.ч. й на цвинтарях тощо.

По-третє, одним із очікуваних завдань ПЦУ може стати мінімізація впливу носіїв ідеологічного сурогату «советского человека» й «російського шовініста», який намагається і далі розбудовувати в Україні свій «руській мір». Адже нині найбільшою проблемою міжконфесійних відносин стало не примирення різних конфесій (наприклад, українців

греко-католиків з українцями православними, як це було ще зовсім недавно), а саме міжправославна напруга. УПЦ МП всіяко намагається свої церковно-політичні вподобання зробити визначальним у виборі українцями свого цивілізаційного шляху. І не так це важливо, чи мова йде про безвіз із Євросоюзом, чи про доктрину НАТО – будь-яка суспільна ініціатива із відходу від «азійської/московської» моделі наражається на жорсткий опір кліру УПЦ МП та вихованих ними вірян [Sagan 2015]. Системна робота кліру та вірян ПЦУ у протидії цій діяльності УПЦ МП може мати значний ефект.

По-четверте, конституювання ПЦУ об'єктивно є стимулом практичної реалізації вимог соціальних доктрин православних Церков. Ці офіційні церковні документи зобов'язують православних кліриків виховувати у вірян любов до Батьківщини, захищати її, а також проводити роботу із підвищення патріотизму віруючих. Навіть в «Основах соціальної концепції» УПЦ МП (не кажучи вже про подібні документи УПЦ КП та УАПЦ) чітко говориться: «Християнський патріотизм одночасно виявляється щодо нації як етнічної спільноти і як спільноти громадян держави. Православний християнин покликаний любити свою Вітчизну, яка має територіальний вимір, і своїх братів по крові, які живуть по всьому світі. Така любов є одним із способів виконання заповіді Божої про любов до ближніх, що включає любов до своєї родини, одноплемінників і співгромадян.

Патріотизм православного християнина повинен бути дієвим. Він виявляється в захисті Вітчизни від ворога, праці на благо Вітчизни, піклуванні про упорядкування народного життя, у тому числі шляхом участі у справах державного управління. Християнин покликаний зберігати й розвивати національну культуру, народну самосвідомість» (Розділ II. пункт 3) [Соціальна концепція УПЦ]. Щоб не було ілюзій щодо того, що якесь «патріотичне крило» УПЦ МП написало і затвердило таку ось патріотичну соціальну концепцію, зауважимо, що у даному документі жодного разу не вживається

слово «Україна» («український») поза контекстом назви церкви, титулування її предстоятеля, згадки про Конституцію і законодавство України. Справа в тому, що це – буквальний переклад українською Соціальної доктрини Московської патріархії, виданої у Москві, де слово «Отечество» означає лише Російську Федерацію. Ось чому ця концепція «не працює» в Україні, і чому клірики УПЦ МП у більшості своїй займають або антиукраїнську, або нейтральну позицію.

До подій 2013-2014 років (анексії Криму та окупації частини Донбасу), на виконання положень своєї «Соціальної концепції», клірики УПЦ МП достатньо активно взаємодіяли зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України. Проте в умовах війни із Росією як країною-агресором така співпраця із церквою, керівний центр якої знаходиться в Москві, стала нести суттєві загрози національній безпеці країни. Тому нині фактично відсутній запит на кліриків УПЦ МП у Збройних силах України навіть у якості капеланів – їх є всього кілька десятків.

По-н'яте, конституювання ПЦУ слугує дієвим засобом формування єдності українського народу та відновлення справедливості щодо тих віруючих, які були обділені через невизнання християнською спільнотою, передусім спільнотою Вселенського православ'я, вірян та кліру УПЦ КП та УАПЦ. Відповідаючи на питання: Чи допоможе дарована автокефалія постановню єдності українського народу? – Константинопольський патріарх Варфоломій висловив впевненість, що це (отримання Томосу) було необхідною передумовою такої єдності. «Донедавна, найбільша частина українського народу перебувала поза спілкуванням з Церквою, що було нашим болем. У минулому ми докладали багато зусиль для зцілення цієї рани. Наприклад, з нашої ініціативи була утворена змішана комісія з єрархами із Вселенського та Московського патріархатів, яка повинна була напрацювати рішення проблеми. Звичайно, ця комісія так і не розпочала свою роботу, бо того не хотів Московський патріархат. А,

отже, проблема лише поглиблювалася. Дехто, називаючи інших розкольниками, заглушував голос сумління, ніби все гаразд. Однак, коли наш брат вважається схизматиком або еретиком, а тим більше, коли цілий народ, мільйони людей, перебувають поза канонічною Церквою під приводом розколу – тоді ми покликані негайно, без зволікань, до духовної та апостольської пильності, оскільки «коли терпить один член, то всі члени з ним терплять» [Варфоломій 2019]. Завдяки зусиллям Церкви-Матері та особисто Вселенського патріарха Варфоломія всі українські православні віруючі нині є визнаними і прийнятими до світової православної спільноти повною мірою. А це не може не викликати в українців почуття гордості, самодостатності, самоповаги тощо.

По-шосте, не варто також забувати, що ПЦУ є потужним чинником формування власної церковної виробничої інфраструктури. Враховуючи кількість громад в Україні, йдеться про значні обсяги виробництва (інвестиційних коштів), які, відтак, почнуть працювати на національну економіку, а не на економіку сусідньої держави.

Перші кроки нинішнього предстоятеля ПЦУ митрополит Епіфанія, його виступи та підходи до вирішення проблем засвідчують розуміння ним місії в українському суспільстві церкви, яку він очолює. Зокрема він зазначив: «Ми повинні відходити від тих російських імперських традицій, які тривалий час нам нав'язувались. Ми поступово будемо наближатися до тих витоків, які у нас штучно забрали. Коли ми відвідуємо церкви грецької традиції, то бачимо, що всі ті традиції існували в українській церкві ще в часи Петра Могили. Але все буде здійснюватися поступово, щоб не викликати спротив консервативної частини вірян, яка взагалі не сприймає реформи як такі. Ми не говоримо про зміну основ віри, догматики. Ми говоримо про добрі реформи, ми повинні займатися просвітництвом, пояснювати людям, що ми маємо ставати кращими, щоб між нами панувала любов» [Епіфаній 2019].

Є це розуміння і у громадянського суспільства в Україні. Зокрема, напередодні інтронізації митрополита Епіфанія ініціативна група священства та мирян ПЦУ оприлюднила документ із десятима пропозиціями до порядку денного для новоствореної автокефальної Церкви. Цей документ («10 тез для Православної Церкви України»), на думку його авторів, допоможе ПЦУ краще реалізувати своє покликання в обставинах сьогодення. Серед десяти таких пропозицій є заклик до встановлення справжньої соборності, оновлення парафіяльного життя, більшого залучення вірян у справи церкви, якісного перекладу богослужбових текстів, «нової евангелізації», відмови від старої парадигми церковно-державних відносин, посилення прозорості та підзвітності, покращення соціального служіння церкви, проведення реформи церковної освіти та пропагування діалогічності й відкритості [Десять тез 2019].

Висновки. З часу проголошення політичної незалежності України проблема становлення тут визнаної Вселенським православ'ям автокефальної православної церкви була одна із базових не лише у системі державно-церковних відносин, але й у порядку денному більшості проукраїнських політичних й громадських структур. Адже історія та діяльність Московської патріархії в Україні не давала можливості її інтерпретувати інакше, як антиукраїнську ідеологічну потугу, яка впливає на всі сфери буття незалежної України, передусім на її національну безпеку. Є велика ймовірність того, що якби Україна від початків незалежності мала визнати помісну Православну Церкву, багатьох нинішніх соціальних потрясінь (анексія Криму, війна на Донбасі тощо) вдалося б якщо не повністю уникнути, то, принаймні, вирішувати не такою страшною ціною – тисячами життів і мільйонами біженців.

Тому у нинішніх очікуваннях якісно іншого розвитку країни та з огляду на факт військової агресії Росії й анексії Криму, проблема конституювання ПЦУ стала життєво необ-

хідною умовою виживання країни та її руху у бік європейського цивілізаційного вибору. У нинішніх українських реаліях лише силове визволення окупованих теренів України від військ агресора та місцевих сепаратистів не достатнє. Гарантом неповторення цієї ситуації та недопущення подібного в інших регіонах буде «духовне визволення» наших віруючих із тенет «руського міра». Найважливішою складовою такого визволення є розбудова ПЦУ як одного із важливих чинників національного пробудження й відродження. Так вже історично склалося, що нині віряни УПЦ МП є фактично жертвами релігійних та ідеологічних маніпуляцій Московського патріархату. І вони нині потребують своєрідної історичної й церковної реабілітації, яку може провести ПЦУ разом із громадянським суспільством України.

Список літератури

Аржаковський А. (2017) Переосмислення православної традиції та довір'я до майбутнього. В Аржаковський А., Денисенко М. (2017) *Чи можливе реформування православ'я?* (с. 1-45). Київ: Дух і літера.

Безансон А. (1997) Беседа А.Безансона с И.Иловайской. *Русская мысль*. 17-23 апреля.

Варфоломій, патріарх. (2019) Я – не «Східний Папа». Інтерв'ю із Константинопольським патріархом Варфоломієм. *РІСУ*. 28 лютого. Отримано з:

https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/74893/

Говорун К. (2018) *Риштовання Церкви: вб́к постструктуральної еклезіології*. К.: Дух і Літера.

Данилевич Н. (2015) Христос нас об'єднює, а політика роз'єднює. *Аргументи и Факты*. 21 октября.

Денисенко Микола, диякон. (2017) Чи можлива літургійна реформа в Православ'ї? В Аржаковський А., Денисенко М. *Чи можливе реформування православ'я?* (с. 47-80). Київ. Дух і літера.

Десять тез для православної церкви України. (2019) Отримано з: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/ocu/74547/

Динаміка ставлення громадян України до створення помісної автокефальної православної церкви. Загальнонаціональне досліджен-

ня проведене соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 19 по 25 грудня 2018 р. Отримано з:

<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dynamika-stavlennia-gromadian-ukrainy-dostvorennia-pomisnoi-avtokefalnoi-pravoslavnoi-tserkvy>

Диалог Варфоломея-Кирилла по українському вопросу.

Текст стенографического протокола. Получено из:

<https://orthodoxia.info/news/%d1%8d%d0%ba%d1%81%d0%ba%d0%bb%d1%8e%d0%b7%d0%b8%d0%b2-%d0%b4%d0%b8%d0%b0%d0%bb%d0%be%d0%b3-%d0%b2%d0%b0%d1%80%d1%84%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%bc%d0%b5%d1%8f-%d0%ba%d0%b8%d1%80%d0%b8%d0%bb%d0%bb%d0%b0/>

Драбинко Олександр, митрополит. (2018) *Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусій навколо канонічного статусу богослужбової мови та історії Української Церкви*. К.: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, Дух і літера.

Епіфаній, митрополит. (2019) Ми не маємо права розпалювати в Україні релігійний фронт. *ВВС Україна*. 01 березня. Отримано з:

https://IwAR3nWGpLqTZMPuZC5qodePW0dkB3Un9e9_ukjIHGuOKUxGVwfuVWOuCDmqw

Здіорук С. (2008) Українські суспільно-релігійні відносини в системі європейських демократичних цінностей. *Релігійна свобода*, 67-62

Здіорук С., Саган О. (2008) Помісна православна Церква: проблеми і прогнози конституювання. *Українське релігієзнавство*, 48, 136-159.

Колодний А. (2013) Національна Церква українців як форма їх духовного самовираження *Центр дослідження духовної культури Тернопілля*. Отримано з <http://centerculture.uagate.com/?p=337>.

Колодний А. (1995). *Релігійна духовність українця: вияви, постаті, стан*. Київ: Наукова думка.

Конституювання. Сучасна філософія. Отримано з:

<https://all-filosof.ru/istorija-filosofii/28/445-konstituyuvannya>

Sagan O. (2015) Orthodoxy in Ukraine: Current State and Problems. In *Traditional religion and political power: Examining the role of the*

О. Саган. Конституювання Православної Церкви України...

church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova. (2015). London: The Foreign Policy Centre or the Open Society Foundations (pp. 16-22).

Саган О. (2017) *Єдина Українська Помісна Православна церква: суспільний запит та необхідність конституювання.* Видання друге. Київ: Світ Знань.

Саган О.Н. (2019) *Православна Церква України: конституювання та перспективи розвитку.* – Київ: КПБА.

Словник української мови: в 11 томах. (1973). Том 4, Київ.

Соціальна концепція УПЦ. Отримано з:

<http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ya>

Союз православних журналістів. Сайт. Отримано з:

<https://spzh.news/ru>

Українська Православна Церква. Сайт. Отримано з:

<http://orthodox.org.ua>

Чорноморець. Ю. (2015) Перспективи створення канонічної помісної церкви в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова*, 34 (47), 83-95.

Якунин Глеб. (1996) *Подлинный лик Московской патриархии.* Москва.

References

Arzhakovsky A. (2017) Rethinking the Orthodox Tradition and Trust in the Future. In Arzhakovsky A., Denysenko M. (2017) *Is Orthodoxy Reformation Possible?* (pp. 1-45). Kyiv: The Spirit and the Letter.

Besancon A. (1997) A.Besancon's conversation with I.Ilovayskaya. Russian thought. April 17-23.

Bartholomew, patriarch. (2019) I'm not the Oriental Pope. Interview with Patriarch Bartholomew of Constantinople. RICE. February 28. Retrieved from:

https://risu.org/en/index/monitoring/society_digest/74893/

Hovorun C. (2018) Scaffolds of the Church: Towards Post-structural Ecclesiology. Kyiv: Spirit and Letter.

Danilevich N. (2015) Christ unites us, and politics unites us. Arguments and Facts. October 21.

Mykola Denysenko, Deacon. (2017) Is Liturgical Reform Possible in Orthodoxy? In Arzhakovsky A., Denysenko M. Is it possible to reform Orthodoxy? (pp. 47-80). Kyiv. Spirit and letter.

Ten abstracts for the Orthodox Church of Ukraine. Retrieved from: https://risu.org.ua/index/all_news/orthodox/ocu/74547/

Dynamics of the attitude of the citizens of Ukraine to the creation of a local autocephalous Orthodox Church. A nationwide survey conducted by the Razumkov Center Sociological Service and the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation, December 19-25, 2018 Retrieved from:

<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dynamika-stavlennia-gromadian-gromadian-gromadian-gromadian-ukrainy-do-creatednnia-pomisnoi-avtokefalnoi-pravoslavnoi-tserkvy>

Bartholomew-Cyril dialogue on the Ukrainian issue. The text of the shorthand protocol. Taken from:

<https://orthodoxia.info/news/%d1%8d%d0%ba%d1%81%d0%ba%d0%bb%d1%8e%d0%b7%d0%b8%d0%b2-%d0%b4%d0%b8%d0%b0%d0%bb%d0%be%d0%b3-%d0%b2%d0%b0%d1%80%d1%84%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%bc%d0%b5%d1%8f-%d0%ba%d0%b8%d1%80%d0%b8%d0%bb%d0%bb%d0%b0/>

Drabynko Alexander, Metropolitan. (2018) *The Ukrainian Church: The Road to Autocephaly.* To the discussions around the canonical status of liturgical language and the history of the Ukrainian Church. Kyiv: The Beatitude Metropolitan Volodymyr Memorial Fund, Spirit and Letter.

Epiphany, Metropolitan. (2019) *We have no right to kindle a religious front in Ukraine.* Air Force Ukraine. March 01. Retrieved from: https://IwAR3nWGpLqTZMPuZC5qodePW0dkB3Un9e9_ukjIHGuOKUxGVwfuVWOuCDmqw

Zdioruk SI (2008) *Ukrainian Socio-Religious Relations in the System of European Democratic Values.* Religious Freedom, 67-62

Zdioruk SI, Sagan ON (2008) *Local Orthodox Church: Constitutional Issues and Forecasts.* Ukrainian Religious Studies, 48, 136-159.

Kolodny A. (2013) *National Church of Ukrainians as a Form of Their Spiritual Expression Center for the Study of Spiritual Culture of Ternopil.* Retrieved from <http://centerculture.uagate.com/?p=337>.

Kolodnyi, A. (1995). *Religious Spirituality of a Ukrainian: Images, Figures, Condition.* Kiev: Scientific Opinion.

Constituting. Modern philosophy. Retrieved from: <https://all-filosof.ru/istorija-filosofii/28/445-konstituyuvannya>

О. Сеган. Конституювання Православної Церкви України...

Sagan O. (2015) Orthodoxy in Ukraine: Current State and Problems. In *Traditional religion and political power: Examining the role of the church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova*. (2015). London: The Foreign Policy Centre or the Open Society Foundations (pp. 16-22).

Sagan O. (2017) *The only Ukrainian Local Orthodox Church: public inquiry and the need for constitution*. Second edition. Kyiv: The World of Knowledge.

Sagan ON (2019) *Orthodox Church of Ukraine: constitution and development prospects*. - Kiev: КРВА.

Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. (1973). Volume 4, Kyiv.

The social concept of the UOC. Retrieved from:

<http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ya>

Union of Orthodox Journalists. Website. Retrieved from:

<https://spzh.news/en>

Ukrainian Orthodox Church. Website. Retrieved from:

<http://orthodox.org.ua>

Chernomorets. Y. (2015) Perspectives of creation of canonical self-governed Local Orthodox Church in Ukraine. *Scientific Journal of the National Dragomanov Pedagogical University*, 34 (47), 83-95.

Yakunin Gleb. (1996) *The authentic face of the Moscow Patriarchate*. Moscow.

Наукова дискусія

УДК 2,2-1,2-9

Оксана Горкуша

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ АКАДЕМІЧНИХ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ В ОСТАННЄ П'ЯТИРІЧЧЯ

Oksana Horkusha

PUBLIC ACTIVITY OF UKRAINIAN ACADEMIC RELIGIOUS
SCHOLARS IN THE LAST FIVE YEARS

***Анотація.** В статті аналізується те, яким чином академічні релігієзнавці поєднують фахову компетенцію та громадську діяльність. Академічне релігієзнавство є стратегічною галуззю гуманітарних наук, що практичними наслідками теоретичних здобутків сприяє налагодженню порозуміння в поліконфесійному та полісвітоглядному суспільному контексті. Українські академічні релігієзнавці водночас є науковцями теоретиками та громадянами сучасної України. Тому вони часто продовжують фахову науково-пізнавальну діяльність просвітницько-громадською.*

З'ясовується, як, керуючись принципом наукової притомності й водночас громадянської причетності, сучасні українські академічні релігієзнавці впливають на суспільну дійсність засобом своєї громадської діяльності. Залишаючись науковцями-теоретиками, але водночас будучи активними громадянами, включеними в епіцентр дійсності сучасної України, українські академічні релігієзнавці прагнуть не лише міркувати та висловлюватись, але й діяти відповідально і перед науковою, і перед громадянською спільнотою з метою досягнення позитивних практичних наслідків своїх професійних здобутків. Запропоновано класифікувати громадську

О. Горкуша. Громадська діяльність...

діяльність академічних релігієзнавців за критеріями а) колективності-індивідуальності – УАР та індивідуальна дія; б) цільової зорієнтованості – різні цільові групи та рівні від місцевого до міжнародного; в) сфери суспільного буття – просвіта та дія в різних напрямках; г) якісні характеристики: чи використання фахових знань у громадській діяльності чи фахова діяльність на користь громаді. Релігієзнавча фахова компетенція сприяє відповідальній громадській діяльності, створює умови для позитивного впливу на розвиток міжконфесійних відносин в поліконфесійній сучасній Україні, на формування розвиненої громадянської спільноти, у якій релігійні суб'єкти є дієвими й впливовими акторами, а не “заручниками процесів” чи “факторами для врахування”. Тож українські академічні релігієзнавці і своєю фаховою діяльністю у її предметній та просвітницькій зорієнтованості, і своєю громадською дією, опертою на фахову компетенцію, включені в сучасні суспільно-громадянські процеси, причетні до таких.

Ключові слова: українське академічне релігієзнавство, гуманітарні науки, суспільна дійсність, громадська діяльність, просвітництво, принцип наукової при tomності, громадянська причетність.

Abstract. In her article the author analyzes the way in which academic scholars combine professional competence and social activity. Academic Studies of Religious is a strategic branch of the humanities, that the practical consequences of theoretical achievements contribute to the establishment of mutual understanding in the multiconfessional and polyscriptive social context. Ukrainian academic scholars if religious are at the same time scholars as theoreticians and citizens of modern Ukraine. Therefore, they often continue their professional scientific and cognitive activities in the educational and public sector.

It is ascertained that, as guided by the principle of scientific prudence and at the same time civic engagement, contemporary Ukrainian academic religious scholars influence social reality as a means of public activity. While staying with theoretical scholars, but at the same time being active citizens included in the epicenter of the reality of modern Ukraine, Ukrainian academic religious scholars seek not only to reason and express themselves, but also to act responsibly both before the scientific community and before the civil community in order to

achieve positive practical consequences of their professional achievements. It is proposed to classify the social activities of academic religious scholars according to the criteria a) collective-individuality - UARR and individual action; b) target orientation - different target groups and levels from local to international; c) the sphere of social existence - education and action in different directions; d) qualitative characteristics: whether the use of professional knowledge in public activities or professional activities in favor of the community. Religious professional competence contributes to responsible public activity, creates conditions for positive influence on the development of inter-confessional relations in a multiconfessional modern Ukraine, the formation of a developed civil society in which religious actors are effective and influential actors, rather than "hostages of processes" or "factors for account". Therefore, Ukrainian academic religious scholars and their professional activities in its subject and educational orientation, and their social activities, based on their professional competence, are included in the contemporary social and civil processes involved in such.

Key words: *Ukrainian academic studies of religion, humanitarian sciences, social reality, public activity, education, the principle of scientific purity, civic engagement.*

Вступ. Що значить бути науковцем-гуманітарієм сьогодні? Що значить бути академічним релігієзнавцем в сучасній поліконфесійній Україні? З одного боку, до неодавня чи не головною вимогою до науковців-гуманітаріїв висувалась настанова "об'єктивності та незаангажованості" досліджень. Однак вимога "об'єктивності" гуманітарних досліджень має значну кількість застережень, адже критерій об'єктивності, як з'ясувалось, напряду залежить від провідного методологічного дискурсу, який використовує науковець, від тієї точки зору, яку він переймає залежно від наукової школи, у якій сформувався як фахівець. Зрештою, досліджуючи людину чи суспільство як об'єкт, важко настільки абстрагуватись від власної суспільної чи людської природи, історичних обставин та гострих подій життя, аби справді міркувати "об'єктивно". Це можливо застерегти лише у разі,

якщо дослідження та аналіз здійснюється штучним інтелектом, та й то за умови, що такий запрограмований якоюсь універсальною понадконтекстуальною особою.

Стосовно ж “незаангажованості”, очевидно, світоглядної, то цієї вимоги тим важче дотриматись, чим більше ти занурений у суспільну дійсність, невід’ємною частиною якої є інтенсивні трансформаційні процеси, пов’язані з нагальним світоглядним вибором, який доводиться робити щодня, як то – ціннісне пробудження осіб та спільноти, формування громадянського суспільства, гібридна загарбницька війна проти твоєї держави, коли знаряддям агресора зокрема є пропаганда й спотворена інформація, а об’єктом – суспільна та особистісна свідомість. Залишатись незаангажованим у таких обставинах може лише сторонній спостерігач, для якого немає різниці між правдою та брехнею, бо для нього це не є проблемою особистісного виживання. Крім того, в умовах інтенсивного використання маніпулятивних технологій з метою фальсифікації історії та нав’язування спотвореного образу дійсності (інформаційна агресія, керована загарбником і здійснювана підконтрольними йому агентами впливу), адекватне предмету і дійсності наукове знання та відповідна галузевій компетенції методологія, щонайбільше – глибокі фахові знання гуманітарія чи релігієзнавця із застосуванням до аналізу дійсності та її інтерпретації критично-аналітичного підходу, стають також засобом оборони того світу та суспільства, до якого належить науковець як громадянин.

Постановка проблеми. Сучасні українські академічні релігієзнавці, з одного боку, лишаячись науковцями, що керуються принципами науковості (досліджують дійсність, спираючись на адекватні предмету притаманні певній галузі наукові методи), з іншого ж – є громадянами, що включено переживають сучасні буремні події полірелігійної України. Остання обставина підвищує доступ до надзвичайно цікавого емпіричного матеріалу, але водночас відкриває можли-

вості застосувати свої фахові знання у статусі свідомих громадян, що доцільно на суспільну користь діють у цілій громадянській спільноті, взаємодіють з іншими представниками такої, відповідально впливають на розвиток суспільно-конфесійної ситуації. Так фахові знання, навички та діяльність стають особистою громадянською справою і життям науковця.

Завдання статті: проаналізувати те, яким чином сучасні українські академічні релігієзнавці, керуючись принципом наукової притомності й водночас громадянської причетності, впливають на суспільну дійсність засобом своєї громадської діяльності.

Ступінь дослідження теми. Протягом 2013-2017 років Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (ВР ІФ НАНУ), незважаючи на відсутність фінансової, технічної, інформаційної чи іншої підтримки для цього з боку НАНУ, продовжило інтенсивно займатись громадсько-просвітницькою діяльністю як в межах України, так і за кордоном. Із напрямками та результатами діяльності Відділення можна ознайомитись із щорічних звітів та інформативних видань, у яких це узагальнено висвітлюється. Про роль "Відділення релігієзнавства в практиці суспільного життя" та співпрацю із конфесіями писав професор Анатолій Колодний у фундаментальній історіографічній релігієзнавчій монографії «Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників» [Колодний 2017: 653-654]. Тут релігієзнавець наголошує: "Ми постійно зацікавлені в результативності своїх теоретичних досліджень".

Подібна практична зорієнтованість притаманна загалом українській гуманітаристиці. Однак для українського академічного релігієзнавства суспільно-громадська користь стала провідною фаховою настановою. Вона втілилась і в окремому галузевому спрямуванні - практичне релігієзнавство [Практичне релігієзнавство 2012], промоутером якого, власне, і є професор Анатолій Колодний. Також ця настанова

проявляється у потребі орієнтуватись у своїй науковій діяльності зокрема на "релігієзнавчий патріотизм" – своєрідну морально-професійну вимогу досліджувати й артикулювати те, що приносить користь Україні незалежно від того, чи достатнім чином це оцінюється та фінансується.

Водночас й ті чи інші суспільно-корисні варіанти можливого впливу релігієзнавців на суспільну дійсність та окремі аспекти для їх кропіткої діяльності неодноразово висвітлювались у різних наукових публікаціях [зокрема: Филипович 2013: 131-136; Филипович 2014: 8-18; Горкуша 2015-2016: 26-34; Саган 2013: 62-74; та ін.]. Також значна кількість наукових та науково-популярних публікацій академічних українських релігієзнавців спрямовувалась на користь не для розвитку громадянської свідомості та обґрунтування свідомої громадської позиції просвітництва [зокрема Саган 2016: 130-134; Кулагіна-Стадніченко 2017; Бучма 2017; Недавня 2017; Павленко 2016; Здіорук 2013; Титаренко 2016; тощо]. Тому вважаємо, що наступне дослідження просвітницького та громадського впливу академічних релігієзнавців на ситуацію в суспільному бутті України є важливим і показовим для розуміння того, яким чином гуманітарії-теоретики причетні до суспільно-історичного будівництва.

Основний виклад теми. Практична ефективність теоретичних релігієзнавчих досліджень досягається шляхом кропіткої громадської діяльності фахівців-релігієзнавців, що не лише досліджують релігію у її суспільному бутті та громадянському житті, але й доносять результати своїх досліджень до широкого загалу, популяризують релігієзнавчі знання у різних, зокрема освітянських, релігійних, громадянських, управлінських та політичних колах, аналізують проблемні моменти у ЗМІ, виступають експертами в питаннях стосовно релігії для держслужб, конфесій, громадських організацій, рад, товариств тощо.

Зазвичай, уся ця просвітницько-громадська та експертно-консультативна діяльність не враховується за наукові

здобутки, хоча вимагає значних фахових зусиль, часу, високої компетенції та громадянської вмотивованості, самовідданості релігієзнавців, що свої інтелектуальні, життєві й фінансові ресурси витрачають не лише у напрямку науководослідницькому, але і з метою діяльного застосування своїх професійних знань і навичок з метою покращення суспільного клімату, нейтралізації шкідливих факторів й убезпечення від загрозливих сценаріїв розвитку міжконфесійних, державно-церковних, релігійно-громадянських відносин в Україні. Більше того, без такої систематичної просвітницько-громадської діяльності академічних релігієзнавців не було б і сучасної України з переважним міжконфесійним порозумінням у суспільно-значимих справах, із тією високою мірою поваги до свободи совісті та релігійних/світоглядних переконань особистості, які є основою розвитку громадянської спільноти. Тому українські академічні релігієзнавці свою просвітницько-громадську діяльність сприймають за ознаку фахової гідності й прагнуть не лише досліджувати, але й пропагувати, демонструвати й утверджувати у суспільному бутті ті норми й моделі порозуміння, що є запорукою розвитку духовно й світоглядно здорового суспільства України.

Розуміючи стратегічне значення академічного релігієзнавства як гуманітарної галузі наук, що практичними наслідками своїх теоретичних здобутків сприяє налагодженню порозуміння в поліконфесійному та полісвітоглядному середовищі сучасного людства, ВР ІФ НАНУ систематизованими різноспрямованими діями цілого колективу й особистими зусиллями окремих співробітників зосередилось на пропагуванні та утвердженні у діалогічній взаємодії пріоритетності загальнолюдських духовно-світоглядних цінностей, раціональних критеріїв доцільності та ефективних моделей поведінки для формування суспільної злагоди. З цієї метою:

- 1) Продовжувала свою діяльність й поглиблювала свій вплив (в Україні та у світі) Українська асоціація релі-

гієзнавців – громадська організація, започаткована співробітниками ВР ІФ НАНУ з метою консолідації дослідницьких зусиль, актуалізації релігієзнавчих досліджень та популяризації релігієзнавчих знань в Україні, кооперації і координації дослідницької діяльності. Фактично УАР є громадською організацією, створеною релігієзнавцями з метою формування міжконфесійної злагоди в суспільстві та розвитку громадянської спільноти України на засадах толерантності й взаємоповаги, утвердженні свободи совісті й взаємопорозуміння в Українському суспільстві. УАР об'єднує релігієзнавців науковців та викладачів зі всієї України. Завдяки систематичній роботі УАР відбувається координація релігієзнавчих досліджень, викладання релігієзнавства, популяризаційно-релігієзнавче просвітництво, регламентування, обґрунтування та демонстрація дієвих моделей комунікації для різноконфесійних, різносвітоглядних суб'єктів по всій Україні, поступове утвердження свободи совісті та актуалізація науково здобутих знань про релігію, її роль та місце в історії світу, українського народу та в сьогоденні, організуються міжконфесійні заходи, аналізуються проблеми й перспективи на місцях тощо. УАР зіграла значну роль у збереженні й об'єднанні дослідників і викладачів-релігієзнавців, в релігієзнавчому просвітництві широкого загалу, в релігієзнавчій освіті через ВНЗ найрізноманітніших фахівців України [див.: Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років 2013; Колодний 2015; Филипович 2015].

УАР є колективним членом міжнародних релігієзнавчих дослідницьких Асоціацій. Протягом звітного періоду координатором УАР як колективного члена Міжнародної Асоціації істориків релігії та координатором УАР як модератора Міжнародної Асоціації вивчення релігії у Східній і Центральній Європі ISORECEA була професор Людмила Филипович.

За останній п'ятирічний період (2013-2017 рр.) УАР виступала співорганізатором найрізноманітніших релігіє-

знавчо-просвітницьких заходів у Києві та в областях, включно із Днями релігійної свободи, Всесвітнім днем релігій – публічними акціями, що містили прес-конференції та між-конфесійні зустрічі. За підтримки (організаційної та інтелектуальної) академічних релігієзнавців з Києва (проф. А.Колодний, проф. Л. Филипович, проф. П. Яроцький, проф. О. Саган, к.філос.н. Г. Кулагіна-Стадніченко та інших співробітників ВР ІФ НАНУ) активно діяли осередки в Донецьку (І.Козловський), Одесі (Е.Мартинюк), Харкові (С.Качурова), Чернівцях (В.Докаш), Житомирі (О.Пивоварський), Львові (В. Гаюк), Запоріжжі (В.Каложний), Дніпрі (М.Мурашкін), Херсоні (К.Недзельський), Хмельницькому (Л.Виговський). Тут із висвітленням у ЗМІ проводились конференції, круглі столи, прес-конференції, щорічні Дні Релігії та Релігійної свободи, організовувались міжконфесійні зустрічі та спільні акції.

До найпомітніших наслідків ефективної діяльності УАР на місцях можна зарахувати міжконфесійний молитовний марафон за єдність і мир в Україні, що проводився у лютому-серпні 2014 року в Донецьку. Від початку агресії Російської федерації, під час окупації Донецька та вже у захопленому бойовиками місті представники різних конфесій, релігієзнавці і люди доброї волі демонстрували свою мужність та консолідованість, залишаючись чи не останнім форпостом свободи совісті та релігії, демонстрували свою громадянську гідність й відданість Україні та ефективну взаємопідтримку й взаємодію.

І коли голова Донецького осередку УАР Ігор Козловський був поневолений і ув'язнений окупаційною підрослійською псевдовладою Донецька, саме громадянська патріотична позиція та активна участь в організації та проведенні молитовного марафону за єдність і мир в Україні інк рими-нувались йому як злочин. Від 27 січня 2016 по 27 грудня 2017 впродовж 700 днів І.Козловський перебував у полоні. Протягом усього цього часу члени УАР у своїх виступах постійно

актуалізували на міжнародному і внутрішньо українському рівні проблему його звільнення, писали найрізноманітніші звернення й наполягали на необхідності визволення українського релігієзнавця. Після визволення Ігоря Козловського Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ звернулось до президента НАНУ академіка Б.Є. Патона з проханням за безпечити колишнього бранця науковою посадою. Зараз Ігор Козловський працює у ВР ІФ НАНУ на посаді старшого наукового співробітника й активно включився в публічну громадську роботу Відділення, зокрема інтенсивно виступає на міжнародному та всеукраїнському рівні на різних наукових релігієзнавчих, міжконфесійних заходах, у ЗМІ, організовуваних і з ініціативи співробітників, де висвітлює проблеми окупованих територій з аналізом релігійного фактору як чинника формування громадянської спільноти України.

2) Громадська діяльність наукових співробітників ВР ІФ НАНУ також носила активну форму: тією чи іншою мірою, як громадяни та фахівці, наші співробітники активно долучались до громадянських процесів в сучасній Україні. Так, зокрема, активну участь у Революції Гідності (Майдан зими 2013-2014 року) з безпосереднім експертним аналізом взаємодії релігійного фактору з громадянською спільнотою України брали А.Колодний [Колодний 2015], Л.Филипович [Филипович 2014], В.Шевченко [Шевченко 2014], О.Недавня [Недавня 2014], О.Саган [Саган 2014], О.Горкуша [Горкуша 2014], В.Титаренко та інші співробітники. Наслідком включеності в цю суспільно-громадську подію стала й теоретично-аналітична релігієзнавча робота [Майдан і Церква 2014], адже тут релігієзнавці мали змогу застосувати свої фахові знання й наукову компетенцію до безпосереднього дослідження релігійних суб'єктів у їх громадсько-суспільній діяльності. Крім іншого, варто наголосити, що й такий феномен, як громадянська церква, що вже тривалий час осмислювався проф. А. Колодним, якнайяскравіше проявився в усій його власне українській специфіці саме тут [Колодний 2015].

З метою популяризації конфесійно-громадянського порозуміння та консолідації довкола духовно-моральних цінностей й актуалізації моделей ефективної взаємодії представників релігійних спільнот, було проведено більше 20 презентацій книги «Майдан і Церква» в різних містах України та за кордоном, організовано ряд прес-конференцій, присвячених темі сприяння релігійних суб'єктів розвитку громадянського суспільства України. Також наукові співробітники ВР ІФ НАНУ продовжують активно сприяти утвердженню духовних цінностей в громадянському суспільстві сучасної України у взаємодії із релігійними суб'єктами, наслідком чого є інтенсифікація співпраці з представниками україно-орієнтованих конфесій. Поряд з представниками українських конфесій, академічні релігієзнавці також включились у волонтерську діяльність, спрямовану на захист України та утвердження міжконфесійного порозуміння у справі капеланського забезпечення війська, формування духовно здорового громадянського суспільства, актуалізації традиційних цінностей, пріоритетності партнерської моделі державно-церковних, релігійно-громадянських та міжконфесійних відносин в Україні тощо. Ряд наших співробітників за свою фахово-громадянську діяльність отримували подяки-грамоти від різних конфесій, церковні відзнаки та нагороди.

3) До громадської діяльності наших співробітників варто також віднести активну фахову співпрацю з конфесіями. Для прикладу, д.філос.н, проф. О. Саган є головою Київського Богоявленського Ставропігійного Братства. Професор також тривалий час був координатором діяльності Всеукраїнської Ради релігійних об'єднань – міжрелігійного майданчика для вироблення взаємопорозуміння між представниками тих конфесій України, які не представлені у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій. Створення ВРРО підтримували проф. А. Колодний та Л. Филипич. Завдяки тривалій та ефективній співпраці академічних релігієзнавців із ВРЦіРО та ВРРО, що полягала також в

наданні консультацій щодо стратегічних планів та методологічних рекомендацій організації міжконфесійного порозуміння для досягнення позитивного результату в державно-церковних та релігійно-громадянських відносинах, формувався ґрунт та сприятливі умови для утвердження міжконфесійної злагоди в Україні. Активно співпрацює з Римо-Католицькою Церквою та протестантами проф. П. Яроцький, з Українською Греко-Католицькою Церквою – О. Недавнія, з ПЦУ (УПЦ КП) – В. Шевченко, з неопротестантськими громадами – В. Титаренко, із мусульманськими спільнотами – А.Арістова, рідновірами – Д.Базик. Наші співробітники активно підтримують заходи, ініційовані як різними конфесіями, так і беруть участь у міжконфесійних заходах, зокрема організовуваних ВРРО.

4) До ефективної громадської діяльності українських академічних релігієзнавців, що дієво впливає на суспільно-світоглядний клімат України, також слід зарахувати систематичне просвітництво широкого загалу та релігійних спільнот, здійснюване і тематичними науковими збірками [«Русській мір» Кирила не для України 2014; Шевченко-Християнство-Україна 2014; Україна-Ватикан 2015], і виступами на конференціях, роботою в громадських радах, експертними виступами у ЗМІ з приводу актуальних суспільних проблем із врахуванням релігійно-конфесійного фактору. Показовим є, що інтенсивна тривала громадська робота наших співробітників дала свої плоди і тепер сформувався, сподіваємось, стійкий суспільний запит на фахову оцінку академічними релігієзнавцями тих суспільно-історичних подій та процесів, що мають одним із чинників релігійний фактор. Про це принаймні свідчить величезна кількість виступів на телебаченні, коментувань й аналітик у ЗМІ, які здійснювали наші співробітники з приводу останніх подій – ініціативи Президента України Петра Порошенка звернутись до Вселенського Патріарха Варфоломія з проханням про Томос щодо надання автокефалії Українській Помісній

Православній Церкві. Найактивнішими в інформаційному просторі з цього приводу були професори Л. Филипович та О. Саган, ст.наук. співробітник І.Козловський Також активно виступають у ЗМІ з аналізом релігійної проблематики О.Недавня, В. Титаренко, О. Горкуша, Г. Кулагіна-Стадніченко, Д.Базик, О.Бучма та інші науковці-релігієзнавці. За можливості вони провадять релігієзнавчо-просвітницькі проекти та популяризують такі через мережу Інтернет.

5) Ще одна сфера громадської діяльності, у якій українські академічні релігієзнавці застосовують свої фахові знання з користю для міжконфесійного порозуміння в Україні – політична та громадська діяльність. Так, зокрема, О. Недавня свого часу була членом Народного Руху, Г. Кулагіна – Соціалістичної партії України (головний редактор політичного журналу партії «Вибір»), О. Горкуша – заступник голови політичної партії «Український дім», А.Колодний – членом Правління товариства «Просвіта». Відтак вони мають можливість впливати на ідеологічні засади та риторику цих політичних інституцій, утверджуючи мову порозуміння та запобігаючи негативним тенденціям на рівні політичної культури.

Підсумки. Для української гуманітаристики й інтелектуальної культури завжди було притаманним не відстороненість від суспільного буття, а прагнення бути за можливості поміркованим, обізнаним й відповідальним діячем. Такий історично сформований підхід притаманний і сучасним українським академічним релігієзнавцям. Залишаючись науковцями-теоретиками, але водночас будучи активними громадянами, включеними в епіцентр дійсності сучасної України, українські академічні релігієзнавці прагнуть не лише міркувати та висловлюватись, але й діяти відповідально і перед науковою, і перед громадянською спільнотою для досягнення позитивних практичних наслідків своїх професійних здобутків.

Громадську діяльність українських академічних релігієзнавців можна класифікувати за критеріями:

а) колективності-індивідуальності: тут ми можемо говорити про УАР як громадську організацію, у якій та через яку діють українські академічні релігієзнавці, та індивідуальну громадську діяльність окремого релігієзнавця;

б) цільової зорієнтованості: освітні заходи та проекти; взаємодія з конфесіями; консультування державних органів управління; ЗМІ; міжнародна чи внутрішньоукраїнська цільова аудиторія;

в) сфери суспільного буття, у якій така проявляється: безпосереднє волонтерство та громадська позиція і дія; консультативна підтримка релігійних суб'єктів; налагодження міжконфесійних майданчиків; політичні та громадські ініціативи; насичення якісною фаховою інформацією публічного поля;

г) за якісним показником: використання фахових знань у громадській діяльності чи фахова діяльність на користь громаді.

Нам не байдуже, у якій Україні ми житимемо, а насамперед важливо, щоб Україна була, щоб в Україні між різними конфесіями панував мир та злагода, щоб вони взаємодіяли на спільну користь, утверджуючи духовні й гуманістичні цінності та моральні внутрішні регулятивні механізми суспільної дійсності на благо українців – наших дітей та онуків. Важливо, щоб в суспільстві панували взаємоповага та відповідальність, а пріоритетним були любов до життя та свобода та гідність відповідальної особистості. Релігієзнавча фахова компетенція сприяє відповідальній громадській діяльності, створює умови для позитивного впливу на розвиток міжконфесійних відносин в поліконфесійній сучасній Україні, на формування розвиненої громадянської спільноти, у якій релігійні суб'єкти є дієвими й впливовими акторами, а не “заручниками процесів” чи “факторами для врахування”. Тож українські академічні релігієзнавці і своєю фаховою

діяльністю у її предметній та просвітницькій зорієнтованості, і своєю громадською дією, опертою на фахову компетенцію, включені в сучасні суспільно-громадянські процеси, причетні до таких. Діючи у самому тілі суспільного буття, вони привносять в його контекст фахову компетентність і розумність, стурбовану злагодою та порозумінням на благо майбутньої України.

Список літератури

Бучма, О. (2017). Світоглядний плюралізм і релігійна свобода: суспільно-правові виміри в умовах викликів і загроз українській державності. В *Держава в суспільно-політичних процесах: виклики і загрози*. Київ.

Горкуша, О. (2014, 2015). Євромайдан як індикатор трансформації релігійної функціональності або Револуція Гідності як ситуація сповіді перед Богом, Україною та Людиною (2014) В Заг. ред. Филипович, Л., Горкуша, О., Титаренко, В. *Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка* (сс. 61-76.) Київ: Саміт-книга.

Горкуша, О. (2015-2016). Узгодження пропозитивного та належного значення свободи як завдання вітчизняного релігієзнавства. *Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур*. Щорічник № 19. (сс. 26-34). Київ: УАР.

Діяльність Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України в 2006-2015 рр. (2016). Київ.

Здіорук, С. (2013). Міжцерковні відносини в Православ'ї України як експлікація українсько-російських етнополітичних колізій. В За наук.ред. Колодний, А. *Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років. Збірник праць та інформативок* (сс. 210-226). Київ: УАР.

Колодний, А. (2013). Громадянська релігія - вияв огромадження суспільства. В Колодний, А. М. *Історіософія релігії. Монографія*. (сс. 18-191). Київ: УАР.

Колодний, А. (2015). Громадянська релігія як витвір понадконфесійної свідомості. В За ред. проф. А. Колодного. *Релігія в контексті суспільної свідомості*. Колективна монографія. (сс. 79-101) Київ.

Колодний, А. (2015). Майдан як осереддя української громадянської релігії. В За ред. проф. А. Колодного. *Релігієзнавство в різноманітті його проблем і актуальності вирішення*. Збірник статей-

О. Горкуша. Громадська діяльність...

впанувань, наукових праць та експертиз. *Українське релігієзнавство*. №74-75. (с.с. 222-244). Київ.

Колодний, А. (2013). Релігійна мережа України в її проблемах і перспективах. В За наук.ред. Колодний, А. *Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років. Збірник праць та інформативок* (с.с. 55-62). Київ: УАР.

Колодний, А. (2017). *Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників*. Київ: Інтерсервіс.

Кулагіна-Стадніченко Г. (2017). Аксіологічні виклики індивідуальної релігійності православного віруючого в умовах релігійної свободи та свободи совісті. *Релігійна свобода: релігійне життя України і світу за умов свободи релігії і віросповідань*. Київ.

Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. За заг. ред. Филипович, Л., Горкуші, О., Титаренко, В. (2014). Київ. (656 с.)

Недавня, О. (2017). Актуальні виклики здійснення ціннісно-регуляторної функції в сучасних релігійних організаціях України за умов релігійної та світоглядної свободи. *Релігійна свобода*. №20. Київ: УАР.

Недавня, О. (2014, 2015). Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників. В *Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка*. За заг. ред. Филипович, Л., Горкуші, О., Титаренко, В. (с.с. 168-185). Київ: Самміт-книга.

Павленко, П. (2016). "Вихідні коди" Московського православ'я у міжцерковному проєкті "Єдина Помісна Православна Церква". В *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків України з Афоном (1016-2016) та 25-літтю Помісного Собору Української Православної Церкви (1-3 листопада 1991 р.)*. Київ: Київська православна богословська академія.

Практичне релігієзнавство. Колективна монографія. За редакцією професорів Колодного, А. і Филипович, Л. (2012). Київ (315с.)

«Русский мир» Кирила не для України. Збірка наукових статей. За редакцією проф. Колодного, А. (2014). Київ: УАР (343 с.)

Саган, О. (2013). Державно-конфесійні відносини у їх практичному вияві в Україні. В *Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років*. Зб. праць За ред. Колодного, А. (с.с. 62-74). Київ: УАР.

Саган, О. (2016). Московська патріархія як каталізатор конфлікту ідентичностей у православ'ї в Україні (2014-2016 рр.).

Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур. Київ: УАР (сс. 130-134).

Саган, О. (2014, 2015). Формування нової парадигми державно-церковних відносин у нових реаліях постмайданівської України. В *Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка*. За заг.ред. Филипович, Л. і Горкуші, О., Титаренко, В. (сс.192-197). Київ: Самміт-Книга.

Титаренко, В.В. (2016). Досвід і перспективи релігійних організацій в Україні: призма незалежності. *Українське релігієзнавство*. №80. (сс.58-62). Київ: УАР.

Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманіття сфер суспільного буття. Наук. збірник. За ред. Филипович, Л. і Яроцького, П. (2015). Київ: УАР.(386 с.)

Українській Асоціації релігієзнавців двадцять. Інтерв'ю Президента УАР професора Колодного, А. (2013). В *Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років* (сс. 10-22). Київ: УАР.

Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років. Збірник праць та інформативок (2013). Київ: УАР (324с.).

Филипович, Л. (2013). Майбутнє міжконфесійного діалогу: подолання упереджень. *Релігійна свобода*. Щорічник №17-18. (сс.131-136). Київ: УАР.

Филипович, Л. (2014, 2015). Майдан – це виклик епох (про Майдан релігійний, особистий та суспільний). В *Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка*. За заг.ред. Филипович, Л., Горкуші, О., Титаренко, В. (сс.148-155). Київ: Самміт-Книга.

Филипович, Л. (2014, 2015). Майдан і Церква. В *Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка*. За заг.ред. Филипович, Л., Горкуші, О., Титаренко, В. (сс.46-49). Київ: Самміт-Книга.

Филипович, Л. (2014). Соціально-політичний і духовний розвиток України: наукова експертиза та її законодавче закріплення. В *Роль експертних товариств у сфері політики, охорони довкілля, культури та релігійного життя в Україні та Білорусі* (сс.8-18). Київ.

Филипович, Л. Україна очнулась! (2014, 2015). В *Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка*. За заг.ред. Филипович, Л. і Горкуші, О. (сс. 24-28). Київ: Самміт-Книга.

Шевченко В. Майдан і УПЦ МП – що далі? (2014, 2015). В *Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка*. За заг.ред. Филипович, Л. і Горкуші, О. (сс. 186-192). Київ: Самміт-Книга.

О. Горкуша. Громадська діяльність...

Шевченко-Християнство-Україна. Збірка праць за редакцією проф. Колодного А. (2014). Київ: УАР (263с.).

References

Activities of the Department of Religious Studies at the Institute of Philosophy of the National Academy of Science of Ukraine in 2006-2015 (2016). Kyiv.

Buchma, O. (2017). Worldview pluralism and religious freedom: social and legal dimensions in the face of challenges and threats to Ukrainian statehood. In *State in socio-political processes: challenges and threats*. Kyiv.

Cyril's "Russian World" is not for Ukraine. Collection of scientific articles. Edited by prof. A. Kolodnyi (2014) - Kyiv: UAR (343 pp.).

Fylypovych, L. (2013). The Future of Interfaith Dialogue: Overcoming Prejudice. *Religious Freedom*. Yearbook 17-18. (pp.131-136) Kyiv.

Fylypovych, L. (2014) Socio-political and spiritual development of Ukraine: scientific expertise and its legislative consolidation. In *The role of expert societies in the field of politics, environmental protection, culture and religious life in Ukraine and Belarus*. (pp. 8 -18). Kyiv.

Fylypovych, L. (2014, 2015) Ukraine awakened! In *Maidan and the Church: a chronicle of events and an expert assessment*. (pp. 24-28). Kyiv: Summit Book.

Fylypovych, L. (2014, 2015). Maidan and the Church. In *Maydan and the Church: Chronicle of events and expert assessment*. Per unit edit Fylypovych, L., Horkusha, O., Tytarenko, V. (2014, 2015). (pp. 46-49). Kyiv: Summit Book.

Fylypovych, L. (2014, 2015). Maidan - a challenge of the epochs (about the Maidan religious, personal and social). In *Maidan and the the Church. Chronicle of events and expert assessment*. Per unit edit L. Fylypovych, O. Horkusha, V. Tytarenko. (pp. 148-155). Kyiv: Summit Book (656 pp.)

Horkusha, O. (2014, 2015) Euromaydan as an indicator of the transformation of religious functionality or the Revolution of Dignity as a situation of confession before God, Ukraine and Man. In *Maidan and the the Church. Chronicle of events and expert assessment*. Per unit edit L. Fylypovych, O. Horkusha, V. Tytarenko. (pp. 61-76). Kyiv: Summit Book (656 pp.)

Horkusha, O. (2015-2016). Harmonization of the propositional and proper value of freedom as a task of the national religion. *Religious freedom: at the crossroads of epochs, countries and cultures*. Yearbook No. 19. (pp. 26-34). Kyiv.

Kolodnyi, A. (2013). Civil religion - the manifestation of the overwhelming of society. In Kolodnyi, A.M. *Historiosophy of religion*. Monograph. (pp.18-191). Kyiv: UAR.

Kolodnyi, A. (2013). Religious Network of Ukraine in its Problems and Prospects. In *Ukrainian Association of Religious Studies twenty years*. (pp. 55-62).

Kolodnyi, A. (2015). Civic religion as a work of overconfessional consciousness. In *Religion in the context of social consciousness*. Collective monograph. Ed. prof. A. Kolodnyi (pp.79-101).

Kolodnyi, A. (2015). Maidan as the centerpiece of Ukrainian civil religion. In *Religious studies in the diversity of his problems and the relevance of the solution*. Collection of articles of honors, scientific works and expertise. Ed. prof. A. Kolodny. *Ukrainian Religious Studies*. №74-75. (pp.222-244). Kyiv: UARR.

Kolodnyi, Anatoliy (2017). *Religious life of Ukraine in the faces of its leaders and researchers*. Kyiv: Interservice.

Kulagina-Stadnychenko, G. (2017). The axiological challenges of the individual religiosity of the Orthodox believer under the conditions of religious freedom and freedom of conscience. *Religious freedom: religious life of Ukraine and the world under the conditions of freedom of religion and beliefs*. Kyiv.

Maidan and the Church. Chronicle of events and expert assessment. Per unit edit Fylypovych, L., Horkusha, O., Tytarenko, V. (2014, 2015). (656 pp.) Kyiv: Summit Book.

Nedavnya, O. (2014, 2015). Church and religious factor of Euromaidan in the estimations of its participants and supporters. In the *Maidan and the Church. Chronicle of events and peer review*. For the title. ed. Fylypovych, L., Gorkushi, O., Tytarenko, V. (p. 168-185). Kyiv: Summit Book.

Nedavnya, O. (2017). Actual Challenges of Exercising Value-Regulatory Function in Contemporary Religious Organizations of Ukraine under Religious and Worldview Freedom. *Religious Freedom*. №20. Kyiv: UAR.

Pavlenko, P. "Source Codes" of Moscow Orthodoxy in the interchurch project "Uniform Local Orthodox Church" (2016). In

О. Горкуша. Громадська діяльність...

Orthodoxy in Ukraine: Collection of materials of the VI International Scientific Conference devoted to the 1000th anniversary of spiritual connections of Ukraine with Afon (1016 -2016) and the 25th anniversary of the Local Council of the Ukrainian Orthodox Church (November 1-3, 1991). Kyiv Orthodox Theological Academy.

Practical Religious Studies. Collective monograph. Edited by Professors A. Kolodnyi and L. Fylypovych. (2012). Kyiv. (315p.)

Sagan, O. (2013). State-confessional relations in their practical expression in Ukraine. In *Ukrainian Association of Religious Studies twenty years.* (pp. 62-74).

Sagan, O. (2014, 2015) Formation of a new paradigm of state-church relations in the new realities of post-Maydan Ukraine. In *Maydan and the Church. Chronicle of events and expert assessment.* Per unit edit Fylypovych, L., Horkusha, O., Tytarenko, V. (pp. 192-197).

Sagan, O. (2016). The Moscow Patriarchate as a Catalyst for the Conflict of Identities in Orthodoxy in Ukraine (2014-2016). *Religious Freedom: At the Crossroads of Epochs, Countries and Cultures.* (pp. 130-134). Kyiv: UAR

Shevchenko, V. Maidan and UOC-MP - what next? (2014, 2015). In *Maydan and the Church. Chronicle of events and expert assessment.* Per unit edit Fylypovych, L., Horkusha, O., Tytarenko, V. (pp. 186-192). Kyiv: Summit Book

Shevchenko-Christianity-Ukraine. Collection of works edited by prof. A. Kolodny. (263p.). Kyiv-UAR-2014.

The Ukrainian Association of Religious Studies is twenty years old. Collection of works and information. (2013). KYIV. (324 p.)

Tytarenko, V.V. (2016). Experience and Perspectives of Religious Organizations in Ukraine: Prism of Independence. *Ukrainian Religious Studies.* №80. (pp.58-62). Kyiv.

Vatican - Ukraine: Christianity in the Context of its Inclusion in the Diversity of Social Life. Science. collection. Edited by Fylypovych, L. and Yarotskyi, P. (2015). Kyiv: UARR (386 pp.)

Zdioruk, S. (2013). Inter-Church Relations in Orthodoxy of Ukraine as an Explication of Ukrainian-Russian Ethnic-Political Collisions. In *Ukrainian Association of Religious Studies for twenty years.* Collection of works and information. (pp.210-226). Kyiv.

Архіви, джерела, спомини

ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ. ДО 25-ЛІТТЯ ЗАСНУВАННЯ

THE HISTORY OF UKRAINIAN ASSOCIATION OF RESEARCHERS
OF RELIGION. TO THE 25TH ANNIVERSARY OF ESTABLISHING

До ювілею ми вирішили опитати засновників та активних членів асоціації з тим, щоб зберегти їхні спогади для нащадків. На питання про те, як поставала УАР, відповідають батьки-засновники цієї організації. На жаль, не встигли опитати Миколу Заковича, Владислава Суярка, Юрія Калініна, Петра Лобазова та інших, які вже пішли в засвіти, але були долучені до створення цієї професійної спілки. Звертаємося до тих, хто хоче згадати події 25-літньої давнини, відповіді на питання Опитальника, який розміщений на нашій сторінці в інеті. Починаємо друк інтерв'ю з відповідей багаторічного і беззмінного Президента УАР доктора філософських наук, професора А.М.Колодного. В наступних номерах ви побачите звіти професора П.Яроцького, першого вченого секретаря УАР М.Бабія, екс-директора Львівського музею історії релігії В.Гаюка та інших. Матеріали до друку підготував і готує Л.Филипович.

Анатолій Колодний. Інтерв'ю 7.01.2019.

1. Коли виникла ідея створити УАР?

Думка про необхідність утворити Всеукраїнську громадську спільноту релігієзнавців з'явилася у мене десь в

жовтні 1992 року в дні очолення мною Відділення релігієзнавства НАНУ, переходу його керівника О.Онищенка на директорство в бібліотеку ім. Вернадського. Раніше брати на себе таку ініціативу не міг, хоч ідея була. З'явилася б підозра, що я претендую на посаду керівника ВР, бо ж керував відділом релігії і атеїзму ІФ НАНУ до утворення на його базі Відділення після переміщення до нас в 1991 році з метою схованки філіалу Московського інституту атеїзму.

2. Хто був батьком УАР?

Думка про можливість і необхідність об'єднання всіх фахівців-релігієзнавців країни в якусь наукову спільноту-асоціацію вперше у мене зродилася дещо раніше, ніж діяльність з її утворення. Її, як таку, в її інституційному вияві, із свого власного бажання не актуалізував мій попередник по керівництву Відділенням релігієзнавства О.С.Онищенко. Утворенням в червні 1991 року Відділення в структурі Інституту філософії НАНУ він прагнув скоріше утаємничитись, організаційно не вивиднюватися на якійсь посаді за умов нової влади, у час зміни світоглядних парадигм, відходу від опійних оцінок релігії. Відомо, що у відшукуванні шляхів її подолання як духовного пережитку за комуністичних років О.С. Онищенко себе виявляв надто чутно. Коли я сформував том статей «Религиоведение Украины» для видруку його в 2010 році в Москві, то Олексій Семенович категорично відмовився подати до нього свій параграф, хоч попередньо погоджувався на це. Я навіть приніс йому для прочитання вже відредагований і готовий до видруку варіант цього параграфу. При цьому він заявив, що не є релігієзнавцем, а культурологом. Для О.Онищенка в радянські роки існувала єдина варта дослідження проблема: причини існування релігійних пережитків і шляхи їх подолання. Власне із-за цього українські науковці, якщо порівнювати їх праці із московськими, в ті роки не видрукували жодну науково значиму монографію про феномен релігії і її конфесійні вияви. З приходом в Інститут філософії О.Онищенка із очолюваним ним Київ-

ським філіалом Московського Інституту наукового атеїзму два роки пройшли в пошуку Відділенням релігієзнавства свого місця в науці. Не згодні із зміною парадигми наукового дослідження релігійних явищ і процесів працівники якось надто швидко поміняли місце праці. Залишилися ті, для кого релігієзнавство стало «сродною працею». Це – Петро Яроцький, Віктор Єленський, Петро Косуха, дехто інший. Тоді у низці вузів *науковий атеїзм* як обов'язковий предмет замінило *релігієзнавство*. Проте дехто із викладачів наукового атеїзму у ці роки якоїсь невизначеності змінив предмет викладання. Більшість – освоїли філософію. А між тим знання релігії в її конфесійному вияві у них були ґрунтовні. Цього вимагала не лише складна педагогічна вдача, а й постійна зайнятість громадсько-лекційною роботою. Скажу більше того: у вузах вони читали скоріше не курс з атеїзму, а інформативно історію і конфесіологію релігії. Студенти, маючи вже якісь знання про релігію і прагнучи їх розширити, із задоволенням відвідували лекції з цього предмету, писали реферати, безпосередньо з ініціативи викладача спілкуючись із носіями тієї чи іншої конфесійної традиції. Вони не говорили, що *йду на лекцію із атеїзму*, а *йшли на лекцію з релігії* або простіше - *йду на релігію*. Це вже говорило про те, чим змістовно наповнювали в ті роки викладачі т.зв. *наукового атеїзму* свої лекції, про що вони розповідали студентам.

3. Хто підтримав ідею утворення УАР?

Ідею утворення Асоціації підтримали насамперед співробітники Відділення Микола Філоненко, Микола Кирюшко, Юрій Терещенко, Петро Косуха, Борис Лобовик, з вузів – Микола Закович із ун-ту ім. Драгоманова й Анатолій Яртісь із Львівського університету, Вячеслав Суярко з КНУ Шевченка.

4. Навіщо була потрібна така організація?

Актуалізований поштовх до утворення УАР дала трагедійна доля релігієзнавства як навчальної дисципліни. Нависла загроза того, що його з 1993-1994 навчального року

взагалі не буде серед вузівських дисциплін. Прийшов до мене тоді і підняв гвалт зав. кафедрою університету ім. Драгоманова Микола Закович, вимагав якоїсь дії. Я пішов у Міносвіти, а мені там кажуть: а чого це Ви, керівник чисто академічної наукової установи, цим затурбовані, а не вузівські викладачі. Тоді й з'явилася у мене ідея об'єднати останніх у фахову Асоціацію і йти в Міністерство, щоб говорити (1) вже від імені широкого – академічного і вузівського – загалу про введення релігієзнавства до переліку обов'язкових навчальних дисциплін.. Щось забув, хто тоді був міністром. Здається, що Василь Кремень, якого я (та й інших) добре і давно знав і який довірливо поставився до нашої ініціативи, моєї пропозиції зробити релігієзнавство обов'язковою навчальною дисципліною у вузах.

Необхідності такого навчального предмету (2) сприяв і той конфесійний ренесанс, який відбувався в країні на її релігійному полі: помітно кількісно зростали не лише традиційні конфесії, а й з'являлися все нові й нові, раніше незнані у нас. На це треба було якось реагувати. До утворення такої організації як УАР нас спонукало (3) й проведення в Україні низки наукових конференцій з участю закордонних релігієзнавців – представників різних міжнародних наукових релігієзнавчих асоціацій, насамперед з проблем свободи віровизнань і толерантності міжконфесійних відносин. Ці асоціації чомусь не йшли на співпрацю з державними інституціями і виявляли бажання мати творчі відносини із якимись фаховими громадськими утвореннями. Наша Асоціація й поставала (поруч із Відділенням релігієзнавство і власне на його базі) такою. У нас з'явилося тоді у друзях до п'яти міжнародних фахових асоціацій – Міжнародна асоціація соціологів релігії, Міжнародна асоціація дослідників релігії, Міжнародна асоціація історії релігії, Міжнародна асоціація свободи релігії та віровизнань, Міжнародна асоціація релігійної свободи, Парламент релігій світу та ін. Ми стали і нині є їх членами, хоч фінансова скрута надто

обмежує цю співпрацю: вони нам оплачують приїзди до них і перебування там, а нам – ні за що їх прийняти. Приходиться часто своїми платити і прийом гостей, і проведення конференцій, і членство в міжнародних асоціаціях... На нашій основі в 2008, здається, році з'явилася Координаційна Рада з релігієзнавства країн Східної і Центральної Європи, куратором якої нині є наш професор Л.Филипович. Утворенням УАР зринуло також бажання (4) зберегти кваліфікований вузівський загальний викладачів предмету, ввести спеціалізацію у ряді університетів, відкрити кафедри.

То ж УАР постала як оберіг від розпорошення і засіб збереження кваліфікованих релігієзнавчих кадрів, а відтак і як вагоме підґрунтя збереження і розвитку релігієзнавчої науки в Україні.

5. Що стало конкретною причиною організації УАР?

Конкретною спонукою послужило, повторюся тут, насамперед прагнення зберегти науковців з нашого фаху, не дати їм розсіятися в пошуках працевлаштування, хоч признаюся, що багато таких якось швидко перекваліфікувалися. Зникли, стали покійникам для релігієзнавства. Однак при цьому зауважу, що успіхів в науці досягли не перебіжчики, а ті, хто предметно залишився з нами. Дехто з них з часом очолив кафедри, факультети, навіть вузи, деякі – державні служби (В.Бондаренко, Л.Кондратик, Н.Стоколос, В.Докаш, В.Пащенко, О.Шуба, В.Лубський, Л. Виговський та ін.).

6. Що ви пам'ятаєте з 1991-1992 рр. як роки підготовки до створення УАР?

Тоді було проведено якісь 2-3 гучні міжнародні наукові конференції з проблем свободи релігії із участю в їх роботі порівняно великого загалу закордонних науковців та асоціацій, зокрема Міжнародної асоціації свободи релігії і віровизнань. Пригадую слушну пораду мені її президента професора Вуда опанувати англійську мову. Якби послухався і з того часу вивчав щодня хоч би по одному слову, то нині знав би англійську на о-кей. А так маю постійно проблему

перекладу. Це мало б послужити добрим уроком для сьогоднішніх релігієзнавців. Міжнародні наші конференції з проблем свободи релігії в перші роки незалежності з участю в них закордонних науковців були надто затребувані і для владних працівників сфери релігійного життя. На одній із них було навіть 87 зарубіжників із понад 23 країн світу. Із тодішніх гостей закордоння пригадую насамперед Коула Дюрема – професора з Університету Брігама Янга (Прово, США), професорів А. Баркер, Д. Дерекка, Лі Бусбі, Г.Гоффмана. Присутність на наших конференціях представників влади дала можливість їй «побачити» нас, відчути потрібність релігієзнавців в толерантизації міжконфесійних відносин в країні. Водночас ми були потрібні і для закордоння. Досвід України з вирішення проблем толерантизації міжконфесійних відносин, відвернення ворожості у ставленні конфесій однієї до іншої, міжцерковної толеранції був актуальним для багатьох країн. Тоді з пошаною до нашої свободовіровизнанної діяльності ставилися й конфесії. Учасниками проведених нами конференцій були їх перші особи (Філарет, Любомир Гузар, Григорій Комендант, Михайло Паночко, Ахмед Тамім, Ачьюта-дас та ін.). Багато питань сфери державно-церковних відносин ми «закривали» своєю діяльністю. Готували щороку до 20 різних аналітичних матеріалів, відповідей на листи тощо. Нашу експертизу з низки проблем релігійного життя потребували державники. Навіть пораду чи їхати Президенту на острів Хортицю для вшанування там ювілею поселення менонітів приходилося давати з обґрунтуванням її. Конфесії також відчули нашу потрібність їм, бо ж часто стали безпосередньо звертатися до нас для вирішення низки своїх потреб конфесійного життя.

Відтак в тому, що в країні маємо загалом толерантні міжконфесійні відносини, скоординовану попервах тематично науково-дослідницьку роботу з релігієзнавства, постановля Київського Патріархату як підґрунтя нині посталої Православної Церкви України є безпосередня наша заслуга, заслуга УАР із її осередками.

Через нашу Спецраду у вузи прийшли не тільки кандидати, а й доктори наук – В.Бондаренко, В.Єленський, Л.Кондратик, Н.Стоколос, В.Докаш, В.Пащенко, В.Лубський, інші кваліфіковані релігієзнавці. Наша релігієзнавча спецрада (а на початках вона була єдиною в країні) дала кандидатів наук і для конфесій. Колись рахував, понад сотню висококваліфікованих знавців релігії!

7. 1993 рік – рік заснування УАР. 22.01 відбулися установчі збори, 27.07 Мінюст зареєстрував УАР як громадську організацію. 1.10 зібралоя розширене засідання Правління УАР. Що вам найбільше запам'яталося? І чому?

Не пам'ятаю, де і коли ми в тому році збиралися, але що збиралися, то це так. І дуже приємно було зустрітися з друзями-колегами, знайти з ними порозуміння і співпрацю й у складанні щорічного графіку проведення наукових конференцій з видруком їх матеріалів, і в написанні колективних наукових праць й з їх авторством. Як тут не згадати Арсена Гудиму із Тернополя, Анатолія Яртися та Володимира Гаюка зі Львова, Володимира Пащенка з Полтави, Петра Сауха із Житомира, Едуарда Мартинюка з Одеси, Славу Суярка із Шевченкового університету. Не можемо забути наших професорів Петра Косуху і Бориса Лобовика. Стара кадрa горіла бажанням зробити щомога більше й оригінальніше. Чомусь в перші роки діяння УАР ми відчували себе однією сім'єю більше, ніж нині, хотілося частіше побачитися й поговорити із своїми колегами, подарувати їм свої видруки... Утворення УАР якомсь зблизило релігієзнавців різних міст і різних вузів.

8. Які події з життя УАР ви ще пам'ятаєте?

Для мене значимою подією життя УАР є видрук кожної праці з її грифом. Тут найбільш значимим був видрук нами у 1996 році «Релігійного словника», авторами статей-довідок якого постало більше 120 релігієзнавців зі всіх областей країни. Знаючи тематичну зорієнтованість наукового загалу кожної області, ми просто надсилали в осередки назву

термінів з проханням написати й подати нам статті. Нині до цього ж вдаємося при підготовці до друку «Української Релігієзнавчої Енциклопедії», видрук якої плануємо на 2019 рік. Значимою подією для нас був видрук десятитомника «Історії релігії в Україні», навіть видрук в Москві об'ємного двохтомника «Религиоведение Украины». Вартим продовження вже започаткований мною проектом «Релігієзнавці української діаспори» видрук вибраних творів Івана Музички, Володимира Олексюка, Степана Ярмуся, Івана Шевціва, Івана Ортинського. Варто повернути в Україну творчі здобутки інших наших діаспорних релігієзнавців. Насамперед тут згадаю О.Великого і Дм.Блажейовського. Воскресити треба українських релігієзнавців і богословів 20-30 років ХХ століття. Я із О. Саганом, А.Гудимою повернули Україні знаного етнолога релігії Арсена Річинського. Багато для увічнення його пам'яті зробив П.Мазур і релігієзнавчий осередок УАР Кременецького училища ім.А.Річинського. На черзі – інші мислителі-релігієзнавці, яких в нашій історії і в українській діаспорі виявилось порівняно багато.

Гадаю, що цікавим був би декількатомник «Релігієзнавці України», який своєрідно продовжив би вже видрукувану раніше у двох книгах УАР працю «Релігієзнавство України».

Що ще з минулого запам'яталося? Повчальним для мене, як Президента УАР і керівника ВР, було виконання повеління президента НАНУ Б.Патона про поїздку до Російської АН з метою укладення там договору творчої співпраці. Відмова у цьому мені керівника російських академічних релігієзнавців проф. Мітрохіна допоки ви «играється в какую-то незалежність» була повчальною: нічого плазувати перед чужоземцем, коли він, щоб вчитися ефективно працювати, має їхати скоріше до тебе... У нас сім докторів наук – релігієзнавців, а він в Російській АН один, нами видрукувано більше 200 колективних монографій і наукових збірників, а вони – чотири, ми маємо три своїх періодичних

видання, вони ж – жодного, ми проводимо щороку до десяти наукових конференцій, а вони – жодної. Ми вийшли через УАР у світовий науковий простір, вони ж «купаються» самовдоволено у своїй самодостатності...

Значимих подій було надто багато, але особливо все ж запам'яталися щорічні міжнародні конференції з проблем свободи релігії і віровизнань й приїзд на них наших зарубіжних друзів. Утворення УАР дало можливість нам вийти в міжнародний релігієзнавчий простір, відкрило можливості українським релігієзнавцям побувати в закордонні на світових наукових заходах. При цьому ми відчули свою значимість для міжнародного релігієзнавства, зокрема з нашим досвідом вирішення проблем міжконфесійних і державно-церковних відносин, забезпечення і гарантування свободи віросповідань. Подією, але сумною, був відхід у засвіт від нас в роки незалежності Бориса Лобовика, Юрія Калініна, Володимира Пашенка, Євграфа Дулумана, Петра Лобазова, Миколи Філоненка, Юрія Терещенка, Слави Суярка, інших колег. Їх нам як висококваліфікованих науковців-релігієзнавців явно не вистачає.

9. Які проекти УАР виявилися найбільш вдалими?

Найбільш вдалим є наш проект – десятитомник з участю у написанні і виданні УАР «Історія релігії в Україні». Не знаю, щоб таке масштабне видання було у когось в світі. Значимою буде, як зазначав вище, вже фактично підготовлена до друку об'ємна «Українська Релігієзнавча Енциклопедія». Значимими є наш трикнижник «Релігія – Світ – Україна» і двокнижник «Україна релігійна». Як не згадати тут наш до останнього практично значимий кварталник «Українське релігієзнавство» (маємо вже 86 чисел) і щорічник «Релігійна свобода» (20 чисел). Шкода, але із-за фінансової скрути ми втратили значимий для релігійного і світського життя щомісячник 2001-2014 років «Релігійна панорама», а роками раніше – часопис «Людина і світ».

10. Яким чином ви персонально долучилися до розбудови УАР?

Як Президент УАР, я мав прилучатися до всіх подій і заходів, пов'язаних з її діяльністю. Практично майже всі видруки з грифом УАР виходили за моєї редакції, а всі міжнародні конференції – з моєї участі, а то й головування в Оргкомітеті. Мав постійні творчі відносини із обласними осередками, окремими релігієзнавцями країни та ін. Визнаю, що на все мені часто не вистачало часу. Із-за цього, власне, й затяглося вивершення роботи над «Українською Релігієзнавчою Енциклопедією». Здавна звик виконувати громадські доручення (і не одне водночас). Нині дехто з колег за все чекає оплати, а тому прагну не тільки їх, а й інших недовантажувати позаплановою роботою, а відтак роблю сам. Зокрема нині довершую роботу над Енциклопедією – редакую, вичитую, уніфікую, звіряю, об'єдную однотемні статті тощо.

11. Що є, на вашу думку, основним здобутком УАР?

Основним, здається, все ж є збереження релігієзнавства як галузі гуманітарного знання, збереження і помноження його фахового складу, дисциплінарної структури. До цього - понад 200 видруків монографій і збірників із грифом УАР, більше 200 чисел релігієзнавчої періодики, сотні аналітичних і науково-експертних матеріалів і десь біля 250 наукових конференцій, і заявка на входження в міжнародне релігієзнавче поле – до 5 світових асоціацій, і сформована наша потрібність у суспільства, і толерантність ґрунтованих на релігії відносин – похідна від цього свобода віросповідань.

12. Які були складнощі у постанні і діяльності УАР?

Складнощі нашої діяльності зумовлені насамперед фінансовими проблемами. Сама УАР не має бюджетного академічного фінансування чи фінансування якимись іншими інституціями. Ми в фінансових питаннях не прагнемо користуватися грошима конфесій, бо ж «фінансування» ними часто корисливе: чи то їх від чогось треба захистити, а то й навіть через Вчену Раду прийняти ухвалу про істинність

(до того ж єдиною) їх віровчення, Зрозуміло, що на це ми не йдемо. Відтак все, що йде під грифом УАР, водночас є й діяльністю ВР, яке фінансується державою. А тут фінансування останніх двох років обмежене так, що приходилося працювати на 0,5-0,7 посадових окладів. Лише, як я це відзначаю, наш *релігієзнавчий патріотизм* давав можливість діяти так, що наші успіхи не залишалися непоміченими (навіть у закордонні).

Певну складність в роботі мали із-за сприйняття нас неосвіченими богословами з Київського Патріархату й УКУ як зібрання атеїстів, а з Московської Церкви – як прислужників українських націоналістів. Маємо якесь сприйняття нас, академічних релігієзнавців, деким із вузівських працівників (університети Шевченка, Драгоманова і Юрія Федьковича) як їх конкурентів. Не заздрити треба з того, що хтось в релігієзнавчій сфері робить, а творити в ній і робити щось своє, значиме, більше. Ми, скажімо, видрукували десятитомник з історії релігії в Україні, ви ж напишіть/упорядкуйте двадцятитомник – й історії не лише в Україні, а у світі. Ми раді будемо вашим успіхам. Що стосується атеїзму, то пізнайте науковий зміст цього феномену, не ототожнюйте його із антиатеїзмом. Це знали вже давні греки. Атеїзм утверджує буття людини в її сутності, а її у творчості, навіть згідно Біблії, заклав в людину сам Бог.

13. Що не вдалося реалізувати?

Не вдалося організувати роботу обласних осередків так, щоб в її поєднанні ми мали бажану картину – колективне опрацювання всіх проблем і сфер релігієзнавчої науки. Свого часу ми визначили домінуючу релігієзнавчу проблему за кожним обласним осередком, але в роботі останніх це визначення загалом не відчувається, хоч попервах воно було. То ж маємо перекіс в дослідницькій діяльності релігієзнавців на проблеми історії релігії в Україні, міжконфесійних і державно-церковних відносин, проблеми етнології і конфесіології релігії. Осередки повторюють тематично одне й те ж. А

відтак фактично поза увагою науковців лишаяються проблеми філософії і соціології релігії, проблеми психології й історіософії релігії, буття релігійних меншин і з'ява нових конфесій. Висновки часто умоглядні, бо ж науково-обгрунтовані соціологічні дослідження проблем релігійності, процесів змін релігійного життя не проводяться. Не працюють колективно осередки УАР, кожний дослідник тут діє як науковець сам по собі. Не вдалося скоординувати тематику написання релігієзнавчих дисертаційних робіт, хоч Координаційна рада з цього, очолювана проф. П.Яроцьким, є. Згасла, а то й зникла діяльність Волинського (Л.Кондратик), Херсонського (К.Недзельський), Чернігівського, Кіровоградського, Миколаївського осередків. Значимою і помітною є діяльність осередків Тернопільського, Полтавського, Дніпропетровського, Чернівецького, Одеського.

14. Як мислилася УАР і чи відповідає вона зараз тим очікуванням?

Формуючи УАР, я мислив про більш активну і продуктивну організацію роботи обласних осередків, а так маємо якусь «релігієзнавчу сплячку», навіть конкуренцію у видруку навчальних посібників чи релігієзнавчих словників. Наявне очікування проведення організованих заходів переважно Києвом, вияв роботи осередків лише через проведення конференцій. Написання колективних осередкових монографій, зокрема типу «Львівщина релігійна», не знаходимо. А могли б видрукувати такого змісту 25 книг водночас і з довідковим матеріалом до кожної з них. Не працюють у вузівських містах релігієзнавчі лекторії, не проводяться Круглі столи, зустрічі із церковними діячами тощо. Мало працюємо із релігієзнавчою молоддю, старші релігієзнавці не формують собі заміну, що вже відчуваємо у збідненні осередкового релігієзнавчого життя.

15. Як ви бачите УАР в майбутньому? Що потрібно змінити, покращити в діяльності УАР, її центральних і обласних органах?

Перед УАР постає безліч викликів, які постійно виникають, оскільки життя не стоїть на місці. Потрібно частіше проводити якісь масштабні наукові заходи, оперативніше від іменні УАР реагувати на події релігійного життя. Варто творити наукові колективи навколо знаних науковців і писати колективні монографії за їх редакції із визначеної тематики (так, П.Яроцький вже може сформулювати автуру колективної праці «Релігійний чинник в контексті україно-польських відносин», а О.Саган – історіософську монографію «Українське Православ'я в його природі й історії». Варто написати й видрукувати колективну монографію (тут слово за В.Шевченком) з проблем історії богословської думки України. Варто упорядкувати і видати також в декількох томах проект «Богословська думка України», дискутувати питання релігії і релігійного життя й видруковувати колективні праці світських і богословських авторів. Тут на черзі значима подія релігійного життя України – 425-ліття Берестейського собору в 2021 році. Про неї треба писати, відзначити її значимість у відверненні українців завдяки Берестю від повної полонізації чи обмосковлення.

Гадаю, що потрібно вже провести у всіх осередках, як і взагалі в УАР звітно-виборні збори, доручити керівництво ними молодшим керівникам, бо ж наявні фактично часто самі усунулися від головування (зокрема Волинь, Львів, Франківськ, Херсон і Житомир), а чи ж вони як релігієзнавці не є авторитетними серед своїх колег (зокрема, Тернопіль). То ж переобраними осередками я насамперед бачу Львівський, Вінницький, Івано-Франківський, Волинський, Чернігівський, Херсонський. Варто подумати про розширення географії нашої Асоціації. Нині вона є товариством релігієзнавців України, а може розширити свої межі в українську діаспору, стати Всеукраїнською Асоціацією релігієзнавців. В ній знайшли б свій притулок і закордонні Почесні члени Відділення релігієзнавства НАНУ. Багато планів, але якщо є мета, то все здійсниться.

Історія Української Асоціації релігієзнавців...

16. Чи збереглися у вас якісь документи, фотографії, артефакти з історії УАР? Чи могли б ви надати їх або копії для архіву УАР?

Так, треба поритися в стосі наявних у мене паперів, але вони не упорядковані, не систематизовані, а саме це і потрібно зробити. Але це вже завдання для молодих, для істориків науки про релігію в Україні.

Знайомство з новою релігійною традицією

СПАДЩИНА САЇДА НУРСІ: ОСНОВИ ВІРОВЧЕННЯ ТА ІНТЕРВ'Ю З ХУЛІЄЮ САХІН

Ігор Козловський, Олена Богдан

SAID NURSI'S LEGACY: THE BASICS OF FAITH AND INTERVIEW WITH HULYA SAHIN

Igor Kozlovskiy, Olena Bogdan

Останніми роками відбулася інтенсифікація зв'язків між Україною та Туреччиною, зокрема й наукових, що спонукає до ближчого знайомства з релігійними процесами в турецькому суспільстві. Зважаючи на впливовість віровчення Саїда Нурсі в сучасній Туреччині та за її межами, кілька українських робочих груп відвідали Стамбул з метою вивчення спадщини цього ісламського богослова й філософа. Серед їхніх учасників були й автори цього матеріалу, маючи змогу не лише читати роботи Нурсі, а й поспілкуватися з вірянами, для яких його праці слугують щоденним життєвим дороговказом. Відтак пропонуємо читачам познайомитися зі спадщиною Саїда Нурсі як із погляду академічного, так і очима віруючої Улії Сахін (Hulya Sahin). Цим матеріалом ми хотіли б привернути увагу до духовної спадщини Саїда Нурсі – турецького богослова і філософа – не тільки фахівців із питань релігії, а й ширшого кола читачів.

Хулія Сахін мешкає в Стамбулі, де регулярно проводить лекції про доробок Саїда Нурсі для робочих груп із найрізноманітніших куточків світу (від України до Австралії).

Спадщина Саїда Нурсі...

Просвітницька діяльність пані Хулїї не є її оплачуваною роботою – натомість здійснювана на громадських засадах. Хулїя Сахін докладает значних зусиль для того, щоб більше людей побачили і зрозуміли інший вимір ісламу: не того ісламу, який крізь призму трагічних репортажів у міжнародних ЗМІ асоційований із насиллям і жорстокістю, а того, який підтримував Хулїю Сахін у важкі періоди життя, який дає відчуття сенсу та надії, який учить цінувати дар життя та глибше відчувати красу природи, який надихає приймати відвідувачів із різних країн світу як дорогих гостей.

Варто висловити застереження, що, як і низка інших творів, доробок Саїда Нурсі не вільний від обтяжень того історичного контексту, у якому працював мислитель. Наприклад, будучи свідком I і II Світових війн, обидві з яких розпочалися в Європі, він був украй скептично й критично налаштований щодо європейської культури: «Оскільки європейська цивілізація ґрунтується не на чеснотах та шляхах істини, а скоріше на пристрасті і порочних бажаннях, на суперництві й агресії, і до теперішнього часу пороки цієї цивілізації переважали над її перевагами... І все це є сильною причиною і аргументом на користь переваги Азіатської цивілізації. І найближчим часом вона буде домінувати»¹. Завдяки вибіркового цитуванню Саїда Нурсі можна представити як радикального автора, що пропагує релігійний і культурний ексклюзивізм, а також запровадження шаріату навіть у таких аспектах, як покарання за крадіжку відрубанням руки. Попри те, що вихоплені з ширшого контексту цитати Саїда Нурсі могли б бути використані для розпалювання ненависті, для багатьох вірян Туреччини, зокрема й для Хулїї Сахін, його доробок слугував джерелом миру – заклик до ненасильницького життя.

Нижче пропонуємо вашій увазі стислий огляд біографії Саїда Нурсі та значення його ідей для турецького сус-

---

¹ Нурсі С. Дамаська проповідь [переклад українською] / Бадіуззаман Саїд Нурсі; переклад Мухібуддіна Йакуба. – Стамбул, 2018. – С. 25–26.

пільства, підготовлений Ігорем Козловським, кандидатом історичних наук, старшим науковим співробітником Відділення релігієзнавства Інституту філософії Національної академії наук України. Після нього – інтерв'ю з Хулією Сахін, підготовлене Оленою Богдан, кандидаткою соціологічних наук, доценткою кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Запитання були передані пані Хулії англійською; її відповіді були перекладені з турецької мови російською співробітником культурно-історичного центру «Медресе Сінанапаші». Ми залишаємо слова Хулії в цьому перекладі, оскільки подвійний переклад (переклад перекладу) суперечить нормам перекладацької практики. Водночас ми сподіваємося, що це допоможе познайомитися зі спадщиною Саїда Нурсі читачам із Росії, де його твори внесені до Федерального переліку екстремістських матеріалів і відповідно заборонені. В Україні твори Нурсі доступні вільно українською, російською та англійською, тож запрошуємо читачів ознайомитися з його текстами, щоб скласти власну думку як щодо адекватності заборони, так і щодо можливостей впливу ідей цього мислителя на сучасність. Тим часом завершимо вступ до наших матеріалів такою цитатою Саїда Нурсі: «Четверта сила – це гідність, що йде від віри, наділена співчуттям. Тобто не принижуватися і не раболіпствувати перед гнобителями і деспотами, а також самому не принижувати пригноблених. Основи свободи відповідно до Шаріату полягають в тому, щоб не догоджати тиранам і разом з тим не пригнічувати слабких і нещасних і не поводитися високомірно по відношенню до них»².

---

² Нурсі С. Дамаська проповідь [переклад українською] / Бадіуззаман Саїд Нурсі; переклад Мухібуддіна Йакуба. – Стамбул, 2018. – С. 24.

Саїд Нурсі. Життя та вчення

Саїд Нурсі народився 1878 року в гірському селищі Нурсі Східної Туреччини на території Курдистану. Мав виняткові здібності, завдяки яким за короткий час опанував багаторічний курс медресе. Серед курдського населення найбільш розповсюдженим був на той час суфійський тарікат Накшбандія, що також вплинуло на розвиток поглядів Саїда Нурсі. Він не лише займався самоосвітою, а й спілкувався з різними суфійськими шейхами, серед яких найбільш відомим його вчителем був Махмуд Джалалі. Маючи виняткову пам'ять, Саїд Нурсі знав напам'ять близько 90 книг. Сучасники називали його «Бадіуззаман» – «диво свого часу» – за глибокі знання в ісламських та світських науках. У 1907 році Саїд Нурсі прибув до Стамбулу з метою заснувати університет. Саме там у нього почали з'являтися учні. Свою освітню та просвітницьку діяльність він продовжив у Вані, де викладав своїм студентам.

Саїд Нурсі під час Першої світової війни разом із учнями свого медресе брав участь у боях на Кавказькому фронті. Після здачі Бітліс він потрапив у полон і два роки як полонений (1916-1918) перебував на півночі Росії. Місцева татарська громада запросила його до себе у якості імама. Згодом Нурсі писав: «Я моллюся за татар п'ять разів на день... Можливо, вони стали причиною мого спасіння і написання книг «Рісале-і Нур»». Потім, після звільнення, він повернувся до Стамбулу. Після поразки Османської імперії у Першій світовій війні Стамбул був окупований англійськими військами. У цих складних умовах Саїд Нурсі боровся проти окупантів. Він також протестував проти фетви турецького шейх уль-іслама, який під тиском англійців назвав визвольний рух турецького народу за незалежність «бунтівним». У відповідь він видав власну фетву про повну відповідність шариату спротиву окупантам. Ці дії Саїда Нурсі отримали високу оцінку Великих Національних Зборів Туреччини і його запросив до Анкари особисто сам Мустафа Кемаль. Але

прибувши у 1920 році до Анкари Саїд Нурсі не знайшов взаєморозуміння з владою нової Турецької республіки. Він виступив проти негативного ставлення до ісламу і тотальної секуляризації суспільства. Саїд Нурсі написав свою декларацію з 10-ти пунктів, у якій закликав до збереження в житті турецького суспільства принципів шариату. На цю тему він мав і бесіди з Мустафою Кемалем. Йому були запропоновані різні державні посади у владі та парламенті Туреччини, але він відмовився і виїхав до Вану. Там влада, без жодних підстав, звинуватила його у вигаданих злочинах і вислала в область Барла в Іспарті. Саме там Саїд Нурсі розпочав «духовний джихад» у вигляді просвітницької діяльності. Грунтовні праці Саїда Нурсі заповнили духовний вакуум, який з'явився в турецькому суспільстві в умовах політичних і економічних катаклізмів. Загальний наклад його книг склав більш ніж 600000 примірників. Проти нього було порушено декілька судових процесів у 1935, 1943 та 1952 роках. Були й інші утиски та переслідування. Але, незважаючи на ці гоніння, Саїд Нурсі продовжував свою просвітницьку діяльність і завершив свою головну працю «Рісале-і Нур». Вона складається з його коментарів до коранічних аятів, що подаються з позиції як класичного ісламського спадку, так і з позицій сучасної науки. Помирає Саїд Нурсі в Урфі у 1960 році.

Після смерті Нурсі його послідовники вирішили продовжувати справу свого вчителя і заснували рух «Нурчулуг», який діє не тільки в Туреччині, а й в інших країнах світу. Зараз існує декілька груп послідовників вчення Саїда Нурсі, яких традиційно називають «нурсісти». Вчення нурсізму базується на збірці творів Саїда Нурсі «Рісале-і Нур», яка складається зі 130 незалежних рісалів (книг). Це своєрідний тафсір Корану, який його послідовники вважають найдосконалішою книгою після Корану.

Нурсізм не є окремим релігійним напрямком. Це моральний рух, що спирається на тафсіри Саїда Нурсі. У питаннях фікха нурсісти є ханафітами.

Спадщина Саїда Нурсі...

Деякі дослідники відносять нурсізм до неосуфійських рухів. Але, на відміну від суфійських тарікатів, у нурсізмі відсутні спеціальні правила зікру, сема та певні обряди, що є характерними для суфіїв. Хоча необхідно зазначити, що сам культ Саїда Нурсі наближає нурсистів до традиційної суфійської системи «мюршід-мюрід» (вчитель-учень). У діяльності нурсистів є місіонерські риси, спрямовані на розповсюдження «Рісале-і Нур».

Послідовники цього руху, посилаючись на один із хадисів Пророка Мухамада, згідно з яким на початку кожного століття буде з'являтися релігійний лідер, який буде відроджувати традиції ісламу, вважають, що у ХХ столітті Аллаг поклав цю місію на Саїда Нурсі.

Після смерті Саїда Нурсі рух нурсізму було поділено на декілька окремих спільнот. Одна група під керівництвом Хосрова Алтинбашака вважала, що «Рісале-і Нур» повинно бути написано виключно арабською мовою і тільки від руки. Вони отримали назву «письменники». Інша група, що мала назву «читачі», підтримувала друковане видання «Рісале-і Нур» турецькою мовою та її розповсюдження серед населення.

Є також гілки нурсізму, що отримали назви переважно на честь своїх лідерів – Кутлулар (Нова Азія), Сунгур Агабей, Киркінджи Ходжа, Саїд Оздемір, Мехмет Фиринджи (Несіль), Абдуллах Йегін, Мехмет Курдолгу. Деякі з цих спільнот віддають перевагу розповсюдженню друкованого видання книги, інші – розповсюдженню своїх ідей за допомогою газет та журналів, а дехто – за посередництвом радіо і телебачення. Продовжують існувати дерсане (курси), де навчають ідеям Саїда Нурсі.

Спільнота «Нурджулар», яку очолює Фатуллах Гюлен, відрізняється від інших гілок нурсізму більш активною і оперативною реакцією на політичні процеси. У цьому русі культ Саїда Нурсі відчувається значно менше. Також розпов-

суджуються не тільки і не стільки «Рісале-і Нур», скільки книги Фатуллаха Гюлена.

Рух нурсистів було заборонено в Туреччині з 1965 по 1991 рік. З 1991 року діяльність послідовників нурсизму була офіційно дозволена.

Вчення Саїда Нурсі засновано на глибокому вивченні Корану і логічному поєднанні його істин із сучасною наукою. Він проповідував короткий шлях в осягненні істини. Саїд Нурсі вважав ідеалом терплячої людини Айюба (біблійного Іова). Він стверджував: «У майбутньому, де правитимуть розум, наука і технології, безсумнівно буде правити Коран, який спирається на раціональні докази і принципи якого розумні»³. Книги Саїда Нурсі відкидають всі форми ворожнечі і насильства, закликаючи людей Писання (християн та іудеїв) об'єднатися з мусульманами в боротьбі проти безбожництва та розпусти сучасного світу. Він вказував у своїх працях, що всі світові релігії мають одне джерело і закликав з повагою і любов'ю ставитися до всього людства.

Хулія Сахін про вчення Саїда Нурсі

Вы в течение многих лет изучали и преподавали наследие Саида Нурси. Что, на Ваш взгляд, следует знать мусульманам и немусульманам о его трудах? (*You have been studying and teaching Said Nursi's heritage for many years. From your perspective, what should Muslims and non-Muslims know about his work?*)

Саид Нурси – один из самых авторитетных учёных нашего времени. Его жизнь прошла в служении вере и истинам Корана. На его книгах воспитаны миллионы учеников. Сегодня в самых разных странах можно встретить людей, на различных языках читающих и изучающих его труды. Плод всей его жизни – книги «Рисале-и Нур».

---

³ Нурсі С. Дамаська проповідь [переклад українською] / Бадіуззаман Саїд Нурсі; переклад Мухібуддіна Йакуба. – Стамбул, 2018. – С. 16.

«Рисале-и Нур» – это толкование смыслов (тафсир аль-ма’нави) Священного Корана и путеводитель по Сунне Пророка, показывающий современному человеку, как на практике воплощать нравственность Пророка и руководствоваться его наставлениями. Аяты Корана – это сокровищница; «Рисале-и Нур» – ключ от этой сокровищницы. Также, «Рисале-и Нур» это своего рода очки, надевая которые мы иначе видим жизнь, Вселенную, окружающий мир и человека. К примеру, в весенних цветах, в рыбах со дна морского, в разнообразных плодах мы видим искусство Творца, в звёздах видим величие Всевышнего. Мы осознаём себя, понимаем смысл жизни и цель сотворения, узнаём откуда мы пришли и куда направляемся. Когда же мы снимаем эти очки, всё выглядит сложным и тёмным, мы чувствуем себя одинокими, без Покровителя. По этой причине мы решили сделать нашу жизнь светлой, читая эти труды, и стараемся донести это до всех интересующихся и ощущающих в этом потребность.

С чего бы Вы рекомендовали начать знакомство с этими книгами тому, кто ни разу не читал их? Почему? (*If someone has never read any of Said Nursi's writings, from which of his texts would you advise to start and why?*)

Сборник трудов Бадиуззамана Саида Нурси, именуемый «Рисале-и Нур», включает в себя четырнадцать книг, состоящих, в свою очередь, из 130 тематических работ (рисале). Каждая из этих книг по-своему ценная и важная, но если речь о начинающем читателе, мы бы посоветовали ему книгу «Слова» и «Посох Мусы», поскольку «Слова» включают в себя все важные темы, необходимые для обретения крепкой, осознанной веры, а также отвечают на всевозможные вопросы. Касательно же «Посоха Мусы» скажем следующее: известно, что когда Пророк Моисей ударял своим чудесным посохом по камню, из него начинала бить вода ключом, и подобно этому, куда бы ни ударил «посох» книги «Посох Мусы», отовсюду бьёт ключом живая вода доказательств существования и единства Всевышнего. Каждый пережитый

нами случай помогает лучше понять Иную (вечную) жизнь и путь пророков. Тот, кто с пониманием прочтёт обе этих книги, по воле Всевышнего будет защищён от опасности неверия.

Какие тексты Саида Нурси были для Вас особенно интересны или особенно ценны? (*Which Said Nursi's texts were particularly interesting or valuable personally for you?*)

Три работы Саида Нурси сильнее всего повлияли на мою жизнь и показали мне новый, чистый путь в этом мире.

Первая работа: «Десятое Слово» из сборника «Слова», также известное как «Хашир Рисалеси» («О воскрешении и Ином мире»). В этой работе Бадиуззаман раскрывает смысл около ста аятов Корана и доказывает бытие Иного мира посредством аргументов и примеров. Основой «Десятого Слова» служит аят: «Посмотри на следы милости Аллаха, на то, как Он оживляет землю после её смерти. Воистину, Он способен оживить мёртвых и способен на всякую вещь» (Коран, 30:50).

Вторая работа – это тема «Великое Знамение» из книги «Лучи». Она является толкованием аята: «Его славят семь небес, земля и те, кто на них. Нет ничего, что не прославляло бы Его хвалой, но вы не понимаете их славословия. Воистину, Он – Выдержанный, Прощающий» (Коран, 17:44).

«Великое Знамение» – это наблюдения путника, спрашивающего у Вселенной о своём Создателе. Все мы – путники, и находимся в поисках. Путник из «Великого Знамения» ищет своего Творца. Он начинает свои поиски с небес, затем переходя к атмосфере, земле, миру растений, миру животных, к горам и морям, людям, пророкам, чистым сердцам и т.д. На каждом шагу он спрашивает о своём Создателе. Первый раздел темы включает девятнадцать ступеней, и с каждой ступенью он всё ближе к Всевышнему. На последней же ступени путник обретает веру, большую и светлую как солнце.

Третья работа – «История жизни Бадиуззамана Саида Нурси». Устаз жил в сложнейший период, во времена мирового духовного кризиса. На его жизнь пришлось две мировые войны. Он был в русском плену, пережил ранение, ссылку, тюремное заключение, покушения. Его жизнь была полна страданий. И тем не менее, его не заботили личные проблемы, и он не терял надежды даже в самые трудные времена. Он думал о нас – о будущих поколениях. Все эти моменты нашли своё отражение в его трудах.

Он никогда никого, кроме Всевышнего, не просил о материальных и духовных благах. В своих работах он всегда говорил о благом, о прекрасном. Его единственной целью было остановить атеизм, который он рассматривал как ужасный пожар.

Саид Нурси в тюремных условиях писал о тех прекрасных, благих вещах, которые сегодня, в комфортных условиях, остаются незамеченными и не оценёнными. Это достойнейший пример для нашей молодёжи. Того, кто знакомится с биографией Саида Нурси, покидает отчаяние.

Какое влияние, с Вашей точки зрения, оказали труды Саида Нурси на развитие турецкого общества? (From your perspective, how did Said Nursi's teachings influence the development of Turkish society?)

В Турции, в том числе в последний период существования Османской империи, интеллигенция отдалялась от культуры и религии своего народа. Люди науки вынужденно становились атеистами. Таким образом, наш народ вынужден был выбирать меж двух этих вариантов. Однако «Рисале и Нур» примирил две этих группы и показал новый подход.

Саид Нурси говорил: «Светом совести являются религиозные знания; светом разума – научные дисциплины. В их союзе проявляется истина. На этих двух крыльях усердие ученика устремляется ввысь. С разделением же первое приводит к фанатизму, а второе – к заблуждениям и сомнениям» («Диспуты»). Также, он сказал: «Каждая изучаемая вами

наука своим особым языком неустанно рассказывает об Аллахе, знакомит с Творцом, даёт познать Его. Слушайте не учителей, а эти науки» («Посох Мусы»).

Таким образом, в нашем обществе воспитались религиозные инженеры, верующие химики, молящиеся врачи и т.д. Вне зависимости от своей численности, эта интеллектуальная и религиозная часть общества стала мудростью нашей нации.

Читающий «Рисале-и-Нур» всегда действует положительно: он выбирает не разрушение, а созидание. Саид Нурси открыл этот путь нашему обществу, и этому пути следовали разные исламские движения. В итоге, возросло число интеллектуальных людей, уважающих собственную культуру, любящих свою семью, верующих в Бога, любящих Родину. Впрочем, таковы не только образованные люди, но и все ученики «Рисале-и Нур», представляющие разные слои населения. На уроках «Рисале-и-Нур» присутствуют рабочий и профессор, бедный и богатый, больной и здоровый, молодой и пожилой.

В общественной жизни, в критических ситуациях эти люди действуют разумно. Плоды этого начинают проявляться сегодня, и мы надеемся, что в будущем они проявятся в полной мере.

Во время своих лекций в Стамбуле (октябрь 2018) Вы упомянули, что труды Саида Нурси имеют решающее значение для обеспечения того, чтобы насилие и терроризм не стали привлекательными для турецких мусульман. Не могли бы Вы рассказать нашим читателям об этом влиянии работ Саида Нурси? (*During your lectures in Istanbul (October 2018), you mentioned that Said Nursi's teachings were crucial for ensuring that violence and terrorism do not become appealing for Turkish Muslims. Could you please tell our readers about this impact of Said Nursi's work?*)

У «Рисале-и Нур» есть четыре основных принципа: осознание своего бессилия и осознание своей бедности [по отношению к Всевышнему], милосердие, размышление.

Тот, кто слушает эти уроки, благодаря принципу размышления замечает даже самые мелкие детали. Такой человек ежедневно видит дары Всевышнего и благодарит за них. Благодаря милосердию он ценит всё: людей, животных, растения и даже вещи, которые использует. Сердце, чувствующее такое милосердие, не может быть склонно к терроризму. В основе терроризма лежит невежество и внешнее вмешательство. «Рисале-и Нур» учит нас, каким должен быть истинный мусульманин: «...кто убьёт человека не за убийство или распространение нечестия на земле, тот словно убил всех людей, а кто сохранит жизнь человеку, тот словно сохранит жизнь всем людям» (Коран, 5:32).

Самое страшное для ученика «Рисале-и Нур» – это лишиться довольства Всевышнего, лишиться Его любви. По этой причине он не сможет причинить вред кому-либо, поступить несправедливо.

Такие благие и праведные мысли подобны свету. Он исходит из одного центра, но распространяется повсеместно. Милосердие является основой исламского воспитания в Турции. Ниже я приведу два примера из жизни Саида Нурси.

Устаз Саид Нурси находился в тюрьме города Афьон. В Афьоне его несправедливо судили и намеревались казнить. Однажды, глядя в тюремное окно, он увидел трёхлетнюю девочку и спросил, чья она дочь. Ему ответили, что это дочь прокурора, который обвиняет Устаза. Тогда Устаз подумал, что если Бог доставит неприятности прокурору из-за него, этот ребенок также пострадает. Устаз не стал проклинать прокурора, и вместо проклятия помолился за него.

Второй пример – из тюрьмы города Денизли. В одной камере с учениками «Рисале-и-Нур» находился убийца двух-трёх человек. Он слушал их уроки, а на следующее утро ска-

зал: «Спросите ходжу, можно ли убивать жука, который причиняет нам вред?»

Итак, наша религия основана на таком милосердии. Тот, кто учится этому, не может никому причинить вреда. По этой причине ученики «Рисале-и-Нур» всегда поддерживали порядок в обществе.

Во время своих лекций в Стамбуле (октябрь 2018) Вы упомянули, что почти каждый житель Турции, имеющий отношение к религии, либо читал некоторые работы Саида Нурси, либо хотя бы слышал о них. Какие из книг Саида Нурси наиболее читаемы в Турции? Желаете ли Вы, чтобы какую-то конкретную его книгу прочёл каждый, и если так, то какую именно и почему? (*During your lectures in Istanbul (October 2018), you mentioned that nearly every person in Turkey either read some of Said Nursi's works or at least heard about some of his ideas. Which Said Nursi's books have been read in Turkey the most? Is there a particular book from his heritage which you would like everybody in Turkey to read? If so, which one and why this particular one.*)

Как мы уже упоминали, труды «Рисале-и Нур» преподают нам мощные уроки веры. Мы нуждаемся в этих уроках постоянно, ежедневно, как в воде и хлебе насущном. Поэтому каждый слой нашего общества читает эти уроки, знает и ценит. Наиболее читаемыми темами являются темы о единстве Всевышнего (таухид), то есть те, которые помогают нам познать Создателя.

Кроме того, самая важная помощь Корана для людей это утешение. «Рисале-и Нур» – толкование (тафсир) Корана – дарует утешение, в особенности, наиболее нуждающимся в утешении. Возьмём, к примеру, книгу «Мудрость болезни». Читающий её обретает духовную силу и легче переносит болезнь. Или, например, «Послание для пожилых». Находящиеся в конце своего жизненного пути и читающие это послание замечают прекрасные моменты старости и воздают хвалу Господу.

Ещё одна часто читаемая тема – «Путеводитель для молодёжи», прививающий молодым людям благонравие. Также, часто читаются темы о поклонении Всевышнему и темы о пророках, укрепляющие силу духа наших людей. Я особенно всем рекомендую читать разделы, говорящие о том, что смерть не является концом и о том, что за трудностями следуют хорошие результаты, а также о милости Всевышнего.

Во время своих лекций в Стамбуле (октябрь 2018 года) Вы упоминали, что работы Саида Нурси помогли вам развить любовь к религии и к религиозным людям. Не могли бы Вы рассказать об этом подробнее? Какие из его работ и какие его идеи привели к этому? (*During your lectures in Istanbul (October 2018), you mentioned that Said Nursi's works helped you develop love for different religions. Could you please tell more about it? Which of his works and which of his ideas led to this?*)

В исламе есть шесть столпов веры. Один из них – вера в четыре небесных Писания, а другой – вера во всех пророков, от Пророка Адама до Пророка Мухаммада (мир им), а также любовь к ним.

Изучая свою религию, мы также познаём другие небесные религии, ведь в Коране Аллах рассказывает нам историю человечества, начиная с пророка Адама (мир ему).

Из Корана мы узнаём пророков Соломона, Давида, Моисея, Иисуса (мир им всем) и т.д. Есть целые суры о нашей матери Марии и о «людях пещеры» («Семь спящих отроков Эфесских»).

В этот момент мы осознаём нашу общность с верующими других небесных религий. Труды Саида Нурси помогают нам в этом. Мы стоим перед лицом абсолютного безбожия, и нам всеми силами следует бороться с этим.

Бадиуззаман говорит: «В достоверных хадисах сказано, что в конце времён истинно верующие христиане объединятся с последователями Корана и будут сражаться со своим

общим врагом – воинствующим атеизмом. В это время люди религии и истины нуждаются в том, чтобы не только искренне объединиться со своими единоверцами, но и временно оставить спорные вопросы с истинно верующими христианами во имя борьбы с общим врагом – воинствующим атеизмом» («Сияния»).

В своих трудах Саид Нурси признаёт, что его взгляды менялись и развивались в течение всей его жизни: в более поздних работах он ссылается на «прежнего Саида» и «нового Саида». Какие идеи Саида Нурси, с Вашей точки зрения, остаются важными для современного мира и, в частности, для мусульман, а какие утратили свою актуальность? (*In his writings, Said Nursi acknowledges that his perspectives changed and evolved throughout his life: in his later works, he refers to "former Said" and "today's Said". From your perspective, which Said Nursi's ideas remain important for today's world at large and in particular for Muslims, and which ones lost their actuality or accuracy?*)

Вы правильно заметили: Саид Нурси делит свою жизнь на два периода – период «Прежнего Саида» и период «Нового Саида». Однако это не имеет ничего общего с изменением его личности, как это понимается на первый взгляд.

Период «Прежнего Саида» приходится на последний этап существования Османской империи. Мир был другим, люди были верующими. Устаз был молод. Чтобы объяснить свои идеи, он писал статьи в газеты. Он интересовался политикой этого периода.

Период «Нового Саида» начинается после Первой Мировой войны, когда все камни были сдвинуты со своих мест и исламский мир распался на части. В Европе возник атеизм, а в России – коммунизм.

В это время Бадиуззаман величайшую опасность для человечества видел в неверии. Таким образом, он направился к одной-единственной цели – к спасению веры нашего народа. И он увидел, что достичь этой цели можно не поли-

тическими методами, а путём знаний и наставлений. Бадиуззаман отрёкся от любой личной материальной и духовной выгоды.

На сегодняшний день период «Нового Саида» сохраняет свою актуальность, поскольку мы находимся перед лицом страшного пожара. Люди в плену материализма, их сердца бесчувственны, их вера слаба. По этой причине человечество не может достичь заслуженного мира и счастья. Будь у нас даже сто рук, мы должны работать только ради истин веры!

Можно ли выделить два-три наиболее важных послания из работ Саида Нурси для сегодняшнего мира и для будущих поколений? (Is it possible to single out two or three the most important messages from Said Nursi's works for today's people of our planet and our future generations?)

«Рисале-и Нур» похож на фруктовый сад с самыми разными фруктами. Каждый может сорвать желаемые плоды и воспользоваться ими. Мы выбрали нижеследующие слова для наших современников и для будущих поколений.

«Тот, кто знает Всевышнего и повинуется Ему, будет счастлив, даже находясь в темнице! Тот же, кто забыл Его, будучи даже во дворце, пребывает в темнице несчастья».

«Подобно тому, как источником всей безнравственности является всего одна фраза, источником всех революций и смуты также служит всего одна фраза. Первая фраза: «Когда я сыт, мне нет дела до умирающих от голода». Вторая фраза: «Ты трудись, а я буду есть». Коран под корень рубит первую фразу необходимостью выплаты закята, тем самым исцеляя эту рану. Основу же второй фразы с корнем вырывает путём запрета ростовщичества, вылечивая её» («Слова»).

«Он (Всевышний) – умерщвляющий, то есть Он освобождает от прижизненных обязанностей, переводит из этого бренного мира в другое местопребывание, освобождает от бремени земной службы. Иначе говоря, из этой смертной жизни он отправляет тебя в вечную жизнь. Итак, это слово

таким образом взывает к тленным джиннам и людям: «Для вас радостная весть: смерть это не казнь, не небытие, не конец, не угасание, не вечная разлука, не случайность, не просто исчезновение без воздействия внешней Силы – смерть это, поистине, освобождение вас Мудрым и Милосердным Творцом от прижизненных обязанностей, это некая смена места пребывания, некое переселение в царство Вечного Блаженства, на подлинную родину, некие врата в мир воссоединения со своими любимыми, близкими и друзьями, девяносто девять из ста из которых находятся там» («Посох Мусы»).

Рецензії

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ "ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКІЙ КРИЗІ"

REVIEW OF THE BOOK "CHURCHES IN THE UKRAINIAN CRISIS"

edited by Andrii Krawchuk and Thomas Bremer.

London: Palgrave Macmillan, 2016. 225 p.

Тема релігії досі хвилює світ та Україну, а тому книги, що виходять з цієї проблеми, а тим більше про українські релігійні події, попадають в поле зору не тільки фахівців (релігієзнавців чи богословів), але й простих читачів. Українцям, принаймні частині з них, цікаво, що пишуть про предмет, в якому розбираються майже всі. Особливо привертають увагу книги іноземного походження, в яких описується та аналізується українське релігійне життя. Ось і рецензована нами монографія за редакцією Андрія Кравчука і Томаса Бремера не залишилася непоміченою в Україні. А для того, щоб ми краще зрозуміли, що думають про нас в інших країнах, зокрема про наші церковні справи, коротко розглянемо зміст цієї книги.

Видавці праці, обравши подію Майдану вихідною і кінцевою смисловою точкою історіософії релігії в Україні, так структурно вибудували матеріал, що людині, яка не обізнана ні з Україною, ні з її релігійним життям, ні з її минулим чи сучасним, стає зрозумілим те, що, власне, відбувається в цій країні. Завдяки цьому мета, яку поставили видавці - "to

study the churches in the Ukrainian crisis and to analyze how their historical journeys, sense of identity, models of governance, interpretation of conflict with Russia, and visions of peaceful relations informed their participation in, and responses to, the changes that began in November 2013" - успішно ними досягнута. Всі логічно поставлені/вмонтовані в тло книги глави дають відповіді на ці запитання об'єктивно і масштабно.

Книга складається з 5 частин. Природно-закономірно, що перша з них присвячена історичному підґрунтя сучасної релігійної ситуації в Україні. Запропонований Томасом Бремером (Thomas Bremer) короткий концептуальний виклад релігійної історії України (3-19) приємно вражає глибоким знанням ситуації, посиланням на достовірні джерела і вмінням їх використовувати. На відміну від більшості англомовних досліджень релігійної історії України, які є повторенням або відтворенням російської історіософії, яка розглядає Україну виключно як частину, хоч і ранішню за часом виникнення, але вторинну за значенням, своєї всеросійської імперської історії, автор справедливо вписує Україну у європейський контекст, пояснюючи, звідки пішла земля руська і хто перший в ній почав княжити. Розкриваючи значення накинених Росією понять Малоросія і Великоросія, автор спростовує усталений в Європі погляд на історію України та її церкви як похідну величину від Росії та РПЦ.

Т.Бремер спеціально зупиняється на роз'ясненні появи таких феноменів, як греко-католицизм і українське православ'я, вважаючи їх спадкоємцями київського християнства (церкви Київського традиції) (10, 15). Автор добре обізнаний з іншими християнськими церквами України, які вважають себе складовою українського духовного життя і підтримують українську ідентичність (13). Зокрема, це стосується протестантських церков, серед яких згадується навіть відомий нігерієць Сандей Аделаджа – засновник Асамблеї Бога (14). На жаль, в цьому підрозділі не знайшлося місця такій відомій в Україні Церкві, як Церква Адвентистів Сьомого Дня.

Не можна не погодитися з автором в тому, що церковне життя на українських землях завжди зазнавало політичного впливу, який і досі триває, особливо з боку президентів України. Перш за все це стосується православних церков, зокрема в зв'язку із процесами набуття автокефалії від Константинопольського патріархату. З цим же пов'язані і зміни в релігійному ландшафті України, який від 2014 р. демонструє перехід частини парафій, які раніше належали УПЦ до патріотичної УПЦ КП¹. В свою чергу і церкви прагнуть вплинути на життя в країні через створену в 1996 р. Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій. Автор переконаний, що зрозуміти сучасну ситуацію в країні, в т.ч. і в сфері релігійних відносин, без звернення до її історії неможливо.

Окрасою першої частини є друга глава (chapter 2), що присвячена українським греко-католикам авторства Юрія Аввакумова, християнського богослова, народженого в Росії і здобувшого духовну освіту в російських православних школах, священника УГКЦ, що зараз проживає в США. Враховуючи те, що переважна більшість матеріалів праці присвячена православ'ю, наявність розділу про греко-католиків є надзвичайно важливим. По-перше, тому що без УГКЦ уявити релігійний світ України неможливо, а по-друге, вона є чи не найбільш потужною і динамічною структурою цього світу.

Розуміючи, хто такі греко-католики (24-26), які випробування їм прийшлося пережити (26-28), чим є їхній "перехресний" (crossfire) статус - викликом чи можливістю (29-32), можна пояснити греко-католицьке інтелектуальне відродження (33-34), яке автор пов'язує із заснуванням Українського Католицького університету (УКУ) та його ректором Борисом Гудзяком. Більш зрозумілим стає одностайна підтримка греко-католиками - як звичайними прихожанами, так й їх духовними лідерами - подій Революції Гідності (34-36), які фактично і запропонували це визначення Майдану.

---

¹ Книга вийшла у 2016, до створення Православної церкви України

Але родзинкою цього розділу є остання його частина, яка носить прогностичний характер, оскільки пропонує і греко-католикам, і всім християнам нову візію того, що означає бути греко-католиком і загалом християнином. Подолавши незнання, а часто дезінформацію про греко-католиків, автор спростовує московські міфи щодо українського християнства і греко-католиків (22) за їх нібито неканонічність. Автор аргументовано критикує і поширені на заході підручники та енциклопедичні видання з історії християнства за їх проросійськість та ігнорацію очевидних історичних фактів. Аввакумов розкриває очі християнам, особливо західним, на природу греко-католицизму, яку, як філолог, пояснює через термін лімінальність - пороговість, перехідність, яка є сходинкою до постконфесійного майбутнього християнства (29). Це виглядає шокотерапією для християнського деномінаціалізму, але воно окреслює нові горизонти для всіх українських церков, включаючи й УГКЦ. Автор не боїться критикнути ватиканських функціонерів, в т.ч. і папу Франциска, за відсутність внятної адекватної реакції на події в Україні, за інерцію старого мислення (37). Дістається й організаторам та учасникам православно-католицького екуменічного руху, які провадять свій діалог без участі греко-католиків. Ігноруючи 4-мільйонну громаду християн, з унікальною історією та культурою, такий підхід, на думку автора, не можна визнати ні екуменічним, ні богословським.

Автор абсолютно правий, коли пише: "Reconciliation between Eastern and Western Christianity is attainable not despite Greek Catholics and not through them, only together with them... they are neither an appendix to the RCC nor an impure version of Eastern Orthodoxy. They simply are themselves, with a unique individuality, history, and culture..." (37).

Друга частина книги, яка присвячена православної автокефалії в Україні (Part II "Orthodox Autocephaly in Ukraine"), складається з двох підрозділів, один з яких присвя-

чений канонічним, а другий - історичним вимірам. Тобто перший описує, як мало бути згідно з канонами, а другий - як було в реальності. Обидва автори - не українці, саме тому ці підрозділи такі важливі для нас, оскільки дають можливість подивитися на найпекучішу проблему сучасного релігійного життя України - автокефалію - неупереджено.

Професор з Румунії Павло Брусановський (Paul Brusapovski) описує підготовку Всеправославного собору, який, серед інших, мав вирішити питання автономій, автокефалій і диптиху в православ'ї. Починаючи від 1961 року, коли на Родосі було прийнято рішення про скликання Вселенського собору, міжправославні підготовчі комісії і всеправославні передсоборні конференції збиралися неодноразово, напрацьовано багато проектів соборних документів, але так і не виробили спільного розуміння автокефалії та диптиху. Докладно досліджуючи, коли і як саме виникло поняття автокефалії (49), хто має право надавати автокефалію новоствореним церквам (51-54), автор вважає, що протистояння між Москвою і Константинополем з цих питань триває давно і ніякі аргументи не в змозі переконати РПЦ, що Константинопольський патріарх володіє таким правом. Автор докладно досліджує складну історію постановня автокефалій, розбивши її на 7 стадій (регіональні автокефальні церкви, дієцезії і екзархати, пентархія, національні автокефальні церкви, Константинопольський патріархат в Отоманській імперії, національні церкви в Австро-Угорщині, національні автокефалії в південно-східній Європі) (54-64). Автор окремо описує стан православ'я після Першої світової війни і 1917 року, розкриває експансіоністську політику РПЦ щодо православних церков в союзних республіках і країнах Варшавського блоку. На початку 90-х років ХХ ст. життя актуалізувало тему діаспорних церков, але остаточно спільне рішення так і не було прийняте, як і рішення, про те, хто має надавати автокефалію і як: РПЦ наполягала на тому, що це має робитися соборно, за підтримки всіх православних церков. В такому разі,

робить висновок професор, "автокефалія Української Церкви в повному спілкуванні з усіма іншими Православними Церквами залишається мрією багатьох українців, але неможлива для виконання" ("the autocephaly of the Ukrainian Church in full communion with all other Orthodox Churches remains the dream of many Ukrainians, but impossible to fulfill" (70).

Автор в епілозі "The Historical Background and the Canonical-Juridical Dilemmas of the Ukrainian Case" в традиційному для Росії дусі трактує події історії православної церкви в Україні, вважаючи, що Константинополь визнав інтеграцію Київської митрополії під юрисдикцію Москви у 1686 році, що УАПЦ була створена за підтримки комуністів, що Польська православна церква з радістю відреклася від отриманої від Константинополя автокефалії в 1924 році і прийняла автокефалію від Москви пізніше тощо. Оскільки УПЦ КП була заснована через схизму, а УАПЦ і зовсім всупереч канонам, то тільки УПЦ, вважає автор, світить автокефалія від Москви. Інші православні церкви "can only watch those developments from the sidelines" (72).

Виходячи з останніх 2018 року подій у вселенському та українському православ'ї, професор помилився в своїх оцінках перспектив отримання автокефалії для українців, що, всупереч прогнозам професора, вже стало дійсністю.

На відміну від румунського колеги, Альфонс Бранінг (Alfons Bruning) пропонує подивитися не тільки на історичні факти, але й на їх інтерпретацію різними суб'єктами історичного процесу. У кожного з них наявна своя пам'ять про події спільної історії: про хрещення Київської Русі, про Флорентійську унію та Московський патріархат, про Берестейську унію, про підпорядкування Києва Москві, про автокефальний рух в Україні 20-х рр. ХХ ст. Автор демонструє думку, що домінуючі нині альтернативні інтерпретації історичних подій з'явилися в результаті інтелектуальних зусиль багатьох поколінь богословів, істориків, релігійних діячів. Росіяни свою історію сприймають через історіографію Таті-

Рецензія на книгу «Церкви в українській кризі»

щева, Карамзіна, Соловйова, Ключевського. Українці мають своїх "Карамзіних" - Грушевського, Огієнка, Любачівського та ін. І якщо для росіян 1686 рік постає як об'єднання розділених православних братів, то для українців – як втрата своєї духовної і церковної свободи і підпорядкування Києва Москві. Нічого дивного немає в тому, що росіяни свою історію сприймають по-російськи. Дивно, коли українці свою історію бачать так само. Висновок, який робить вчений, заслуговує на те, щоб бути приведеним тут майже повністю: "Історія та пам'ять подібні до двох сестер, що живуть у взаємних ревнощах. Прикладом цього є історичний вимір автономної християнської традиції та автокефальної церкви в Україні.

Враховуючи, що спогади церковних істориків в Росії та Україні схильні робити різницю між двома окремими традиціями, при ближчому розгляді ці лінії стають набагато заплутанішими... Справді існує наступність релігійної історії України, і це може бути корисним для розробки чіткої оповіді українського християнства. ... Відносини з російським православ'ям продовжують зростати .... Існує, безумовно, більше, ніж одна послідовність розвитку, і ті, хто кидає виклик створеній одномірній розповіді російської православної історії, мають свої моменти. З точки зору історичної пам'яті, розбіжності можна примирити лише в наративі, який дає належну увагу історії двох тісно пов'язаних і часто заплутаних традицій" (96-97).

В результаті складної і неоднозначної релігійної історії формувалась національна ідентичність українців, яка досліджується у Третій частині книги. Відкриває цю частину розділ (5), який написаний Н.Кочан, українською дослідницею, яка давно і плідно вивчає питання співвідношення нації і релігії, тому проблеми національної ідентичності для неї не нові.

Автор вважає, що за дуже короткий термін українське суспільство зазнало серйозних якісних змін. Зміни відбулися і на індивідуальному рівні: зросла самоповага і персональна

гідність. Українці перестали себе ідентифікувати з Homo Sovieticus, а прагнуть віднайти себе в історично нових часових зонах, дрейфуючи в інші цивілізаційні матриці. Автор виокремлює важливі соціальні паттерни, які з'явилися в Україні після 2013-2014 рр. і які визначають українську ідентичність: постає нація в політичному сенсі цього слова, яка гуртується навколо саме громадянських цінностей; змінюється характер влади, яка стає більш функціональною; формується соціальна солідарність, яка здатна мобілізувати людей, що відповідальні за свою країну і свою державу (108-109).

На сторінках свого розділу Н.Кочан аналізує позитивні і негативні зміни, які відбулися в релігійному житті після подій 2013-2014 рр. На прикладі релігійних організацій мусульман та іудеїв авторка на цифрах показала, що ці етно-релігійні спільноти відчували небезпеки для свого життя і масово покидали місця проживання, в т.ч. і з окупованих та анексованих територій. Потерпали від переслідувань в Донбасі і Криму майже всі релігійні організації, крім УПЦ. Всі ці події актуалізували ідентифікаційні процеси в усіх громадах.

Автор порівнює різні моделі православної ідентичності, протистояння російської і української компоненти в УПЦ, гостро критикує цю церкву за ігнорацію нових соціальних і політичних змін. На думку автора, УПЦ постала перед "зіткненням української-пострадянської демократичної і російської-неорадянської імперіалістичної ідентичностей" (118), що призведе до поділу церкви на дві окремі інституції. Запропоновані авторкою шляхи виходу церкви з кризи (ефективний менеджмент, контекстуалізація тощо) актуальні досі.

Для тих, хто втомився від високої теорії, цікавим буде свідчення Лідії Лозової, яка описує непросту історію однієї православної парафії. Автор показує, як під впливом політичних і соціальних потрясінь в Україні громада, яка належала до УПЦ МП, змінила своє юридичне підпорядкування. Маючи витоково різне розуміння ролі церкви в житті сус-

Рецензія на книгу «Церкви в українській кризі»

пільства, первісно навіть різне ставлення до Майдану, громада на підставі християнських цінностей любові до ближнього, допомоги нужденним, волонтерства для учасників АТО та переміщених осіб та ін. врешті солідаризувалася і вирішила вийти з підпорядкування Московського патріархату в Україні.

Частина IV є найважчою і найскладнішою, бо має з'ясувати природу і причини війни, яку ніхто не очікував, до якої мало хто був готовий в Україні. Автор розділу Михайло Суслов (Mikhail Suslov), здається, знайшов відповідь на питання, чому Росія, а разом з нею і РПЦ, не прийняли Майдан, чому вони розв'язали війну і вважають Україну своїм Сталінградом. Автор, аналізуючи офіційну політику, пропонує сфокусуватися на трьох напрямках, ідеологічну концептуалізацію і популярні образи. Перше, що виокремлює автор, це – соціально-політичний контекст, розяснюючи, які саме інтереси має Росія і РПЦ в Україні. Спираючись на чисельність православних парафій, які належать УПЦ МП – а це 40% від 31000¹ (135), автор вважає, що Росія буде боротися за "своїх" прихожан в Україні, де рівень релігійності на порядок вищий, ніж в самій Росії. Це, на думку автора, пояснює, чому спроби України відпливти на Захід суперечать корпоративним інтересам Москви. Вона буде утримувати УПЦ в своїй орбіті так довго, як зможе. Незважаючи на батьківські обійми Москви, в середовищі УПЦ сформувалася група так зв. "автокефалістів", які протистояли про-московськи налаштованим єпископам і які врешті пішли з церкви, приєднавшись у 2019 до ПЦУ.

Другою, більш важливішою причиною протистояння Росії та України, є ідеологія, яка своїм ядром має дві ідеї – ідею "русского мира" і ідею "святой Руси". Автор розгортає історію виникнення цих концептів (139-140), які є базовою частиною геополітичної теорії і практики Росії. Саме тому росіяни не сприйняли Майдан, бо він спілутав всі карти такої

---

¹ Статистичні дані на 1.01.2015

продуманої стратегії на міжнародній арені, поховав їхні плани на світове панування Путіна. Без України неможливо відродити велику Росію як імперію. Коли не спрацювала ідея "русского мира", як останній аргумент була введена ідея "святої Русі", духовної єдності всіх слов'янських народів, а війна як боротьба за спасіння "святої Русі" проголошувалася священною.

Як не дивно, але ці ідеологеми ширилися не тільки на офіційному рівні. Вони проникли в народ, інфікуючи його колективну свідомість, що чітко прочитується в православно-блогерському просторі, який події в Україні сприйняв як релігійну війну. Цей головний наратив не піддається жодним корекціям. Росіяни свято вірять, що вони борються проти "раскольників", які уособлюються з дияволом, проти "схизматиків", які ведуть боротьбу проти православ'я і Бога (148).

Автор наводить найбільш показові реакції блогерів на українські події, які вдаються до непристойностей (uncanny), демонізуючи українців, ліплячи їм ярлики фашистів і антигуманістів (non-human), колоніально залежних від Європи та Америки, американських рабів тощо. Блогери називали учасників Майдану "майданутыми", "бесноватыми" (possession), тобто не в собі, сповненими духом сатани, малювали опокаліптичні картини кінця світу, вважаючи Майдан – Судним днем.

На завершення автор пише: "Україна стала найбільшим викликом для РПЦ" ("Ukraine became the greatest challenge for the ROC since at least 1992 when the Ukrainian Orthodox Church split into the UOC-MP and the UOC-KP. Today the stakes are much higher because they concern not only the ROC's control over approximately one-third of its parishes, but also its relations with the Russian state, painstakingly cultivated over the past two decades and providing privileged access to hegemonic discourse" (152).

Важко сказати, як РПЦ збирається вийти з кризи, в яку вона потрапила через кризу в Україні. Церква опинилась на

Рецензія на книгу «Церкви в українській кризі»

роздоріжжі: як узгодити політику інтересів із політикою ідентичності, яку обрати модель подальших відносин. Автор вважає, що це буде відмова від ідеї *Святої Русі* і перехід до моделі російського острова, явного протиставлення себе іншому, нашого і чужого, своєрідна капсулізація, стратегія конфронтації та ізоляціонізму (153).

Розділ Кирила Говоруна є своєрідним коментарем до попереднього розділу М.Суслова і поглиблює історію появи і зміст концепту "русский мир". На думку автора, цей концепт є ключовим в розумінні природи військового конфлікту на Сході України. Архімандрит порівнює постановня проекту "Русский мир" із постановням проекту "Германський світ" і знаходить, що траєкторія розвитку ідей дуже подібна (164). Проводячи паралелі з німецьким націоналізмом дев'ятнадцятого століття – ідеями Гердера, Фіхте, Гегеля, які врешті привели неогегелянців до виправдання війни (166-167), автор вважає, що конфлікт в Україні є виявом протистояння насправді не між цивілізаціями, про що писав в свій час Гантингтон, не між православною Росією та католицьким Заходом, а всередині однієї і тієї ж цивілізації, яка розділена ідеологічно.

Постаючи як ліберальна версія опозиції радянській ідеології, концепція "русского мира" була інкорпорована до неоімперіалістичного проекту, набувши, крім чисто культурних конотацій, переважно релігійні. Вона сама перетворилась на агресивну ідеологію як неорадянський "русский мир". Відповідно до цього, всі події в Україні трактуються як *священна війна "русского мира"* із Заходом, як війна між православними і католиками (греко-католиками). Такі парадоксальні висновки приводять автора до думки: "щоб припинити бойові дії на Сході України та примирити розділених людей країни, слід розібрати концепцію "русского миру" ("To stop the fighting in eastern Ukraine and to reconcile the divided people of the country, the concept of the "Russian world" should be dismantled. As a first step, its ideological component must be

removed. Then the idea of civilization should be brought back from the political and literal battlefields to the confines of scholarship. The concepts of the "Russian world" and of civilization should be divorced, and the underlying theology that supported their fusion should be liberated from its ideological enchantment. And so should the Church (170).

Остання частина книги "Шляхи до єдності, співпраці та миру" є чи не найпозитивнішою, хоч також не вільна від критики кризової ситуації в Україні.

Розмову про зміни, які відбулися в православній ідентичності в наслідок Євро-Майдану, розпочинає Андрій Кравчук (Andrii Krawchuk). На його думку, саме Майдан створив базу для пошуку нової ідентичності. Автор був свідком тих процесів. Тому його розділ – це не просто консолідація чийось спостережень і висновків, а й власний досвід присутності у вирії майданних подій. Автор наводить цікаві і маловідомі документи та посилання, які вже втрачені для загального доступу в інтернеті або постають як архів, але збережені в тексті Кравчука.

Аналізуючи цю нову виникаючу ідентичність, автор вважає, що вона є не просто переосмисленням (reinvention) православної традиції, яка залишається незмінною, а й постає як будівництво тієї традиції (175).

Роздумуючи над появою нового, автокефального усвідомлення своєї ідентичності в УПЦ МП, автор шукає коріння цих трансформацій в до-майданний період. Але саме Майдан і російська інтервенція надзвичайно інтенсифікували поділ між тими, хто ідентифікував себе з Москвою, і тими, хто був лояльний до України. Поляризація між цими двома силами посилювалася аж до взаємного неприйняття. Тут, правда, не дійшло до церковного суду, заборон в служінні чи церковного відлучення, але після смерті митрополита Володимира верх взяли проросійські сили, тому вони позбавили його прихильників всіх посад, ігноруючи їхню присутність в церкві.

Поляризації сприяла і неадекватна реакція лідерів РПЦ, зокрема патріарха Кирила, на незалежницькі процеси в Україні. Російські лідери в умовах явного протистояння продовжували говорити про одне духовне тіло і єдиний простір Святої Русі, про єдність у вірі і братство тих, хто хрещений був в одній Київській купелі (176-177). Правий Кравчук, коли пише, що нові ідеї нової ідентичності не були сприйняті всіма віруючими УПЦ. Незважаючи на війну, масові втрати життів, втрату територій, більшість православних християн України знаходилось під впливом старих стереотипів про братство трьох народів, про єдину історичну колиску. Але найбільш прогресивні і мислячі сили почали розробляти альтернативний дискурс, який розійшовся з офіційною лінією їх патріархату (177).

Автор виділяє п'ять визначальних принципів, які зумовили цю поляризацію: інтеграція з Європою та її соціальними цінностями; соціальна справедливість починається із самокритики; основа для стабільних відносин з Росією – це повага до українського суверенітету; соціальна реальність розширює ексклюзивно канонічне розуміння автокефалії; домагання православної єдності в Україні.

Послідовно розкриваючи зміст цих принципів, автор починає з аналізу звернення 17 священників УПЦ МП, яке з'явилося 13.12.2013, в якому сформульовані принципи, на яких можлива нова православна і громадянська ідентичність для українців. Все це відбувалося в умовах жорсткої критики з боку церковного керівництва як УПЦ, так і РПЦ, яке своїм синодальним рішенням від 25.12.2013 засудило Майдан та його орієнтацію на Європу. Лякаючи віруючих антихристиянськістю Європи, православні фундаменталісти пропитували себе як єдиних захисників християнської моралі, навіязуючи Україні норми російського законодавства у ставленні до етнічних і релігійних меншин.

А.Кравчук, досліджуючи документи, інтерв'ю авторитетних представників Церкви (Володимир Сабодан, Кирил

Говорун, Олександр Драбинко), наводить вже існуюче теологічне осмислення подій Майдану, анексії Криму, війни, що стало драматичним еклезіальним іспитом для православних віруючих і яке вимагало критичного самоаналізу, критики не тільки корумпованої дійсності, але й моральних імперативів.

Усвідомлюючи те, що Росія порушила суверенність України, люди Церкви не хотіли мати справу з тими, хто захоплює українські території. Проти агресії Росії виступили з УПЦ МП Львівський єпископ Філарет, черкаський митрополит Софроній, навіть Кримський митрополит Лазар. Митрополит Білоцерківський УПЦ МП Августин писав, що обов'язок українських солдатів – захищати кордони своєї батьківщини (184).

Під тиском обставин і проукраїнських єпископів в УПЦ МП була створена комісія для діалогу з УПЦ КП, яку очолив архієпископ Митрофан Юрчук. І хоч ця комісія так і не запрацювала та й ідеал православної єдності не вдалося тоді досягнути, але ідея єдності нікуди не зникла, хоча постійно трансформується.

Висновки, які робить Кравчук, свідчать про складну ситуацію всередині УПЦ, яка й досі кінцево не визначилася щодо своєї ідентичності. Навіть після створення ПЦУ в УПЦ є різні люди: ті, що не готові до будь-яких змін і хочуть повернення в СРСР; ті, що готові, але не знають як пристати на ті зміни; ті, що готові і знають як, але чекають зручного часу. Наступні події показали і ще покажуть, які настрої домінуватимуть в цій диспозиції.

Про те, якою є Україна після Євромайдану, якою бути їй після кризи і як вийти з неї, що визначає її нинішнє життя, міркує Катрін (Katrin Voeckh) в останньому розділі книги. На основі соціологічних даних, автор малює об'єктиву картину релігійного плюралізму в Україні, фіксує позитивний вплив релігії на розвиток країни. Вона характеризує пострадянську Україну як країну, що йде шляхом демократичного розвитку, яка, незважаючи на постійні випробування, прагне збе-

Рецензія на книгу «Церкви в українській кризі»

регти релігійний мир, допомогти церквам в їх українській ідентифікації. Автор підкреслює особливо важливу роль Майдану з його релігійним виміром, міжрелігійну солідарність, роль ВРЦіРО, коли церкви відігравали функцію шкіл свободи (209). В той час як відносини між церквами і владою в Києві характеризуються взаємопорозумінням і співпрацею, в Криму та на окупованих територіях виникли проблеми в релігійному житті для більшості церков і релігійних організацій. Місцева влада, нав'язуючи українським церквам на окупованих територіях правила, які мавпують російське законодавство і досвід, переслідує ті організації, які не вписуються в їх уявлення про правильні (канонічні) віри. Там фактично втрачене релігійне багатоманіття, свобода віросповідання, права і свободи віруючих людей ущемляються. Порівняння ситуації в материковій Україні та на окупованих територіях переконують автора, що краще правдивий екуменізм, ніж релігійні репресії.

Перегорнута остання 225-а сторінка книги, яка читається на одному диханні. Ти нібито повертаєшся в 2013-2014 рр., заново переживаєш ті події, але вже осмислено, із знанням деталей і загальних закономірностей. Знаючи, скільки за ці роки нового відбулося в релігійній сфері, з нетерпінням чекатимемо продовження такої фахової і глибокої, аргументованої і добре документально ілюстрованої розмови про справи релігійні в Україні, яку організували на сторінках рецензованої книги Андрій Кравчук і Томас Бремер.

Людмила Филипович

Доктор філософських наук, професор,
завідувач відділом філософії та історії релігії
Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені
Г.М.Сковороди НАН України

АВТОРИ

БОГДАН ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

<https://orcid.org/0000-0001-7316-9171>

Кандидатка соціологічних наук, доцентка

Доцентка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

+38 (096) 508 88 59 olena.bogdan@ukma.edu.ua

Сфера наукових інтересів: соціологічні дослідження релігії, культури, суб'єктивного благополуччя, розвитку громад і демократизації.

Bogdan Olena Volodymyrivna

<https://orcid.org/0000-0001-7316-9171>

PhD in Sociology

Professor (Docent) of Sociology Department at the National University of Kyiv-Mohyla Academy

+38 (096) 508 88 59 olena.bogdan@ukma.edu.ua

Research interests: sociological research in religion, culture, subjective well-being, community development and democratization.

ГАВРИЛЮК ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

<https://orcid.org/0000-0002-8525-9470>

Доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту

+380503104953 tatianagavryliyk@gmail.com

Сфера наукових інтересів: філософія, антропологія релігії, християнська антропологія.

Havryliuk Tetyana Viktorivna

<https://orcid.org/0000-0002-8525-9470>

Doctor of Philosophy, Associate Professor, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Head of the Department of Philosophy and Social-Humanitarian Disciplines.

+380503104953 tatianagavryliyk@gmail.com

Автори

Research interests: philosophy, anthropology of religion, Christian anthropology.

ГОРКУША ОКСАНА ВАСИЛІВНА

<https://orcid.org/0000-0002-4751-6616>

Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди Національної академії наук України;

+380974763356 slovosvit@ukr.net

Сфера наукових інтересів: філософія релігії, християнство, релігійна свідомість, релігійний світогляд, релігія в сучасній Україні, релігія і наука, релігія і громадянське суспільство.

Horkusha Oksana Vasylivna

<https://orcid.org/0000-0002-4751-6616>

PhD, senior researcher of Religious Studies Department at the Institute of Philosophy named G. S. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine;

+380974763356 slovosvit@ukr.net

Research interests: philosophy of religion, Christianity, religious consciousness, religious outlook, religion in modern Ukraine, religion and science, religion and civil society.

КОЗЛОВСЬКИЙ ІГОР АНАТОЛІЙОВИЧ

<https://orcid.org/0000-0001-9522-4602>

Кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

+380962015555 kozlovskyyia@gmail.com

Сфера наукових інтересів: історія та сучасний стан релігій світу, історія релігій в Україні, історія, теорія і практика містицизму, нові та нетрадиційні релігійні течії, авраамічні релігії, дхармічні релігії, езотеричні рухи.

Kozlovskiy Igor Anatoliiovych

<https://orcid.org/0000-0001-9522-4602>

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher, Department of Religious Studies, H.S. Skovro-
roda Institute of Philosophy, NASU

+380962015555 kozlovskyia@gmail.com

Research interests: history and current state of religions of
the world, history of religions in Ukraine, history, theory and
practice of mysticism, new and nontraditional religious
movements, Abrahamic religions, dharmic religions, esoteric
movements.

КОЛОДНИЙ АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

<https://orcid.org/0000-0001-8717-9936>

Доктор філософських наук, професор; заступник
директор-керівник Відділення релігієзнавства Інституту фі-
лософії імені Г.С.Сковороди НАН України

+380674669703 cerif2000@gmail.com

Сфера наукових інтересів: філософія та історіософія
релігії, історія релігійної духовності, релігія в сучасному світі,
релігія та церква в Україні.

Kolodnyi Anatolii Mykolaiovych

<https://orcid.org/0000-0001-8717-9936>

Doctor of Philosophy, Professor; Deputy Director-Head of
the Department of Religious Studies, H.Skovoroda Institute of
Philosophy, NAS of Ukraine,

+380674669703 cerif2000@gmail.com

Research interests: philosophy and historiosophy of
religion, history of religious spirituality, religion in the modern
world, religion and church in Ukraine.

САГАН ОЛЕКСАНДР НАЗАРОВИЧ

<https://orcid.org/0000-0003-4177-5809>

Доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії
НАН України.

+380985659914 ol.sagan@gmail.com

Автори

Сфера наукових інтересів: свобода совісті (законодавче забезпечення, практична реалізація), державно-церковні відносини, політологія релігії, етнополітика, міжнаціональні відносини.

Sagan Oleksandr Nazarovych

<https://orcid.org/0000-0003-4177-5809>

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Leading Researcher at the Institute of Philosophy National Academy of Sciences of Ukraine.

+380985659914 ol.sagan@gmail.com

Research interests: freedom of conscience (legislative support, practical implementation), state-church relations, political science of religion, ethno-politics, inter-ethnic relations.

ФИЛИПОВИЧ ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

<https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>

Доктор філософських наук, професор, завідувач відділом філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.М.Сковороди НАН України

+380679599281 lf Filip56@gmail.com

Сфера наукових інтересів: релігієзнавство, релігійна духовність, історія, соціологія та етнологія релігії, релігійна та релігієзнавча совіта, державно-церковні і міжрелігійні відносини.

Fylypovych Liudmyla Oleksandrivna

<https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>

Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department philosophy and history of religion at Religious Studies Department at the Institute of Philosophy named after H. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine.

+380679599281 lf Filip56@gmail.com

Research interests: Religious Studies, Religious Spirituality, History, Sociology and Ethnology of Religion, Religious studies and Religious Studies, State-Church and Interreligious Relations

Оголошення

ISORECEA conference: Religion on the Periphery Olomouc, Czech Republic, 23-25 April 2020

On behalf of the International Study of Religion in Eastern and Central Europe Association, we would like to invite you to Palacký University Olomouc for the ISORECEA Conference.

Modern Europe, including Central and Eastern Europe, has been paying more and more attention to and exhibiting increasing sensitivity to minorities, to people on the periphery, to those who are marginalized because of their race, gender, sexual orientation, political beliefs, religion or lack of religion. However, our aim is to draw attention not only to the importance of peripheries in religion, but also to the study of religion as an academic discipline.

We believe that Olomouc and the university with its historical and intellectual significance are a very suitable place for academic reflection and discussions of the topic. We hereby invite all who are interested in the academic study of religion to participation in this conference.

Tomáš Bubík, Silvie Kotherová and David Václavík

<https://isorecea2020.upol.cz/>

Individuals or groups on the periphery have always been part of various societies, not only today but also in the past, in ancient times. Modern Europe, including Central and Eastern Europe, pays more and more attention to and exhibits increasing sensitivity about minorities, to people on the periphery, to those who are marginalized because of their race, gender, sexual orientation, political beliefs, religion or lack of religion. Attitudes of society and individuals to such persons or groups can be seen as an indication of the state of their culture and civilization, as an indication of the prevailing values, as a touchstone, which can not only unite but also divide the society. Numerous religious

traditions throughout history demonstrate, however, that peripheral areas of social life, as well as peripheral areas of faith, are phenomena that involve special treatment and special attention by religious authorities as well as by ordinary believers.

Science and the humanities are also aware of peripheries and have peripheral areas, certain methods or theories can play a crucial role, some marginal. It is the same within the academic study of religions. Traditionally, the historical approach and the study of the history of religion have played a significant role. Many other approaches have emerged, however, since the nineteenth century. Some of these, such as the study of the origin and development of religions, have lost their popularity and then regained it later. Some approaches have been marginalized, others favored. In other words, science, including the study of religions, also creates different stratifications, exclusions, and the ostracism of individuals and groups of scholars.

The aim of this conference is to encourage scholars from Central and Eastern Europe, as well as Western scholarship, to reflect on the variety of such peripheries – in particular, peripheries in/of religions as well as in the study of religion; for instance, various forms of heresy, apostasy and blasphemy, ways and forms of religious and social exclusion, and types of power and powerlessness within religious traditions. At the same time, it is considered important to draw attention to the peripheral areas of religious studies, the reasons for the marginalization of certain scholars, and the exclusion of some approaches, methods and concepts. If religious studies is to be a discipline creating its own peripheries, it is undoubtedly important to take them into account.

We want to address these issues in the forthcoming international conference and encourage scholars from various parts of Europe and elsewhere to share their theoretical and empirical insights about religious diversification and varieties of approaches to it.

The conference topics include but are not limited to:

- Religious people as a minority
- Non-believers and atheists in religious societies
- Dominant and peripheral discourses on religion
- Exposing the explicit and implicit in religions
- Transformations of the New Religious Movements: from the periphery to the mainstream or disappearance
- Peripheral religious practices in history and modern times: magic, divination and ritual healing
- Religious diversification and social exclusion
- Theories and methods on the peripheries: marginal approaches in the study of religion

Please, submit the abstract of your presentation (max. 200 words) using the conference web page isorecea2020.upol.cz by 15 December 2019.

If you decide to organize a session/panel it should be composed of 3–5 presentations. In this case, please submit a 200-word proposal by 15 December 2019 through the conference web page isorecea2020.upol.cz. At the same time send full session details (names and affiliation of contributors, titles of their presentations) to the organizers

by e-mail: isorecea2020@upol.cz

Please note that participants of your session should individually send their abstracts (like all the other conference participants) through the conference web page isorecea2020.upol.cz by 15 December 2019.

Key dates:

Submission of paper and session/panel proposals: by 15 December 2019

Notification of acceptance and opening of the registration: 15 January 2020

Final date for registration for the conference: 15 February 2020

Final program: 15 March 2020

УКРАЇНСЬКЕ РЕЛІГІЄЗНАВСТВО
Науковий релігієзнавчий бюлетень
№ 88 # 2019

Головний редактор: А.КОЛОДНИЙ
Дизайн обкладинки: О. Скубко
Макетування і допоміжна робота: В.Бородіна,
Г. Филипович, Л. Филипович
Відповідальний за випуск: Л.Филипович

Формат 60x84/16
Друк офсетний
Гарнітура Book Antiqua.
Ум. друк.арк.: 6,57
Наклад 100 прим.
Замовлення № 68
Виготовлювач: ТОВ «КАЛЕНДАР ТМ»